

Justitieutskottets betänkande 2020/21:JuU31

Omständigheter som särskilt ska beaktas som skäl för livstids fängelse för mord

Sammanfattning

Utskottet föreslår ett tillkännagivande till regeringen med anledning av ett motionsyrkande. Enligt utskottet bör regeringen noggrant följa utvecklingen av rättspraxis när det gäller straffet för mord. Om det skulle visa sig att dödligt våld mot närstående och gängrelaterade mord inte i betydligt större utsträckning än tidigare leder till livstids fängelse bör regeringen utan dröjsmål återkomma till riksdagen med ett nytt lagförslag som säkerställer att så blir fallet.

I betänkandet finns en reservation (S, V, MP) och tre särskilda yttranden (S, C, V, MP).

Behandlade förslag

Ett yrkande i en motion väckt med anledning av proposition 2018/19:138 Straffet för mord.

Innehållsförteckning

Utskottets förslag till riksdagsbeslut.....	3
Redogörelse för ärendet	4
Utskottets överväganden.....	5
Omständigheter som särskilt ska beaktas som skäl för livstids fängelse för mord.....	5
Reservation	12
Omständigheter som särskilt ska beaktas som skäl för livstids fängelse för mord (S, V, MP)	12
Särskilda yttranden	13
1. Omständigheter som särskilt ska beaktas som skäl för livstids fängelse för mord (S, MP)	13
2. Omständigheter som särskilt ska beaktas som skäl för livstids fängelse för mord (C)	13
3. Omständigheter som särskilt ska beaktas som skäl för livstids fängelse för mord (V)	14
<i>Bilaga 1</i>	
Förteckning över behandlade förslag.....	15
Motion väckt med anledning av proposition 2018/19:138	15
<i>Bilaga 2</i>	
Motionärernas lagförslag	16
<i>Bilaga 3</i>	
Utskottets lagrådsremiss med lagförslag.....	17
<i>Bilaga 4</i>	
Lagrådsyttrande som utskottet begärt	55

Utskottets förslag till riksdagsbeslut

Omständigheter som särskilt ska beaktas som skäl för livstids fängelse för mord

Riksdagen ställer sig bakom det som utskottet anför om livstids fängelse för mord och tillkännager detta för regeringen.

Därmed bifaller riksdagen delvis motion
2019/20:50 av Johan Forssell m.fl. (M) yrkande 1.

Reservation (S, V, MP)

Stockholm den 15 oktober 2020

På justitieutskottets vägnar

Fredrik Lundh Sammeli

Följande ledamöter har deltagit i beslutet: Fredrik Lundh Sammeli (S), Andreas Carlson (KD), Johan Forssell (M), Petter Löberg (S), Louise Meijer (M), Adam Marttinen (SD), Maria Strömkvist (S), Johan Hedin (C), Linda Westerlund Snecker (V), Ellen Juntti (M), Katja Nyberg (SD), Joakim Sandell (S), Carina Ödebrink (S), Johan Pehrson (L), Bo Broman (SD), Ingemar Kihlström (KD) och Johanna Öfverbeck (MP).

Redogörelse för ärendet

I proposition 2018/19:138 Straffet för mord föreslog regeringen en skärpning av straffet för mord. Förslaget innebar att det i straffbestämmelsen om mord anges att det som skäl för livstids fängelse särskilt ska beaktas om gärningen föregåtts av noggrann planering, präglats av särskild förlagenhet, syftat till att främja eller dölja annan brottslighet, inneburit svårt lidande för offret eller annars varit särskilt hänsynslös. Syftet med förslaget var att livstidsstraffet skulle kunna komma i fråga i betydligt större utsträckning än tidigare. Riksdagen beslutade den 13 november 2019, efter förslag från justitieutskottet, att anta lagförslaget (bet. 2019/20:JuU4, rskr. 2019/20:34). Lagändringen trädde i kraft den 1 januari 2020.

Under beredningen av lagstiftningsärendet Straffet för mord väckte Johan Forssell m.fl. (M) i kommittémotion 2019/20:50 yrkande 1 ett förslag om ändring i regeringens lagförslag. Enligt motionärerna borde straffbestämmelsen om mord kompletteras med ytterligare två omständigheter som särskilt ska beaktas som skäl för livstids fängelse, nämligen att gärningen riktat sig mot en närstående och att gärningen utgjort ett led i en brottslighet som utövats i organiserad form. Motionärernas yrkande finns i bilaga 1. Lagförslaget i motionen finns i bilaga 2.

Den 3 oktober 2019 beslutade utskottet att bryta ut motionsyrkandet från ärendet Straffet för mord (bet. 2019/20:JuU4) och i stället behandla yrkandet i ett särskilt betänkande (prot. 2019/20:3 § 3). Utskottet beslutade även att ge sitt kansli i uppdrag att ta fram ett utkast till utskottspromemoria med förslag till lagändring i enlighet med det som yrkas i motionen i syfte att använda promemorian i den fortsatta beredningen av ärendet.

Mot denna bakgrund tog justitieutskottets kansli fram utskottspromemorian Omständigheter som särskilt ska beaktas som skäl för att döma till livstids fängelse för mord. Promemorian remissbehandlades under våren 2020. Promemorian och remissyttrandena finns tillgängliga i justitieutskottets ärende med diarienummer 1050-2019/20.

Den 23 april 2020 beslutade utskottet att ge sitt kansli i uppdrag att ta fram ett utkast till lagrådsremiss med förslag till lagändring i enlighet med det som yrkas i motion 2019/20:50 (M) yrkande 1 (prot. 2019/20:26 § 4).

Utskottet beslutade därefter den 16 juni 2020 att inhämta Lagrådets yttrande över ett förslag till lag om ändring i brottsbalken (prot. 2019/20:37 § 2). Utskottets lagrådsremiss med lagförslag finns i bilaga 3.

Lagrådet avstyrkte förslaget. Lagrådets yttrande finns i bilaga 4.

Utskottets överväganden

Omständigheter som särskilt ska beaktas som skäl för livstids fängelse för mord

Utskottets förslag i korthet

Riksdagen ställer sig bakom det som utskottet anför om livstids fängelse för mord och tillkännager detta för regeringen.

Jämför reservationen (S, V, MP) och särskilt yttrande 1 (S, MP), 2 (C) och 3 (V).

Bakgrund

I brottsbalken var straffskalan för mord ursprungligen fängelse i tio år eller på livstid (3 kap. 1 §). Straffskalan innebar att domstolen endast hade två alternativ när den skulle mäta ut ett fängelsestraff för mord – ett tidsbestämt straff på tio år eller ett livstidsstraff. Den 1 juli 2009 ändrades straffskalan till fängelse på viss tid, lägst tio och högst 18 år, eller på livstid (prop. 2008/09:118, bet. 2008/09:JuU17, rskr. 2008/09:251). Syftet med reformen var att skapa utrymme för en mer nyanserad straffmätning för mord och en höjd straffnivå för det tidsbestämda straffet för detta brott. I motiven angavs att fängelse på livstid borde förbehållas de allvarligaste fallen, t.ex. när domstolen ska bestämma ett gemensamt straff för flera mord eller ett mord och annan allvarlig brottslighet eller när den tilltalade tidigare har dömts för särskilt allvarlig brottslighet (prop. 2008/09:118 s. 43).

Straffbestämmelsen om mord ändrades på nytt den 1 juli 2014 (prop. 2013/14:194, bet. 2013/14:JuU28, rskr. 2013/14:223). Syftet med lagändringen var att livstidsstraffet skulle kunna användas i betydligt större utsträckning än tidigare och att livstids fängelse skulle utgöra ett normalstraff i den bemärkelsen att det kunde förutses att ett sådant straff skulle dömas ut i en majoritet av fallen. Lagändringen innebar att det i straffskalan för mord lades till att straffet är fängelse på livstid om omständigheterna är försvårande. I en dom den 3 februari 2016 prövade Högsta domstolen för första gången frågan om straffet för mord efter 2014 års lagändring (NJA 2016 s. 3). Enligt domstolen kunde det syfte som anges i förarbetena – att öka tillämpningen av livstidsstraffet – inte anses vara förenligt med den genomförda lagändringen, vilket innebar att lagens ord skulle ha företräde. Högsta domstolens slutsats var att 2014 års omformulering av lagtexten inte förändrade det rättsläge som rådde närmast dessförinnan.

Högsta domstolens avgörande i NJA 2016 s. 3 innebar att riksdagens beslut i 2014 års lagstiftningsärende inte fick någon verkan. Under våren 2017 riktade riksdagen ett tillkännagivande till regeringen om att skyndsamt

återkomma till riksdagen med ett nytt lagförslag. I tillkännagivandet angavs att livstidsstraffet för mord bör användas i betydligt större utsträckning än tidigare och vara normalstraffet i den bemärkelsen att det förutses dömas ut i en majoritet av fallen (bet. 2016/17:JuU16 punkt 3, rskr. 2016/17:211).

Regeringens proposition 2018/19:138 Straffet för mord

I propositionen Straffet för mord föreslår regeringen en skärpning av straffet för mord. Förslaget innebär att det i straffbestämmelsen om mord anges fem olika omständigheter som särskilt ska beaktas som skäl för livstids fängelse. Syftet med lagändringen är att livstidsstraffet ska kunna komma i fråga i betydligt större utsträckning än tidigare. Riksdagen beslutade den 13 november 2019, efter förslag från justitieutskottet, att anta lagförslaget (bet. 2019/20:JuU4, rskr. 2019/20:34). Lagändringen trädde i kraft den 1 januari 2020.

Den första omständigheten som domstolen särskilt ska beakta som skäl för livstids fängelse är om gärningen föregåtts av noggrann planering. Enligt motiven ska det vara fråga om mer ingående planering. Endast det förhållandet att gärningen har planerats är alltså inte tillräckligt, utan det ska handla om planering av mer kvalificerat slag. Så kan t.ex. vara fallet om någon kartlagt offrets vanor för att kunna utföra gärningen.

Den andra omständigheten som särskilt ska beaktas är om gärningen präglats av särskild förslagenhet. Som exempel anges att tillvägagångssättet vid mordet varit sådant att det gjort brottet särskilt svårupptäckt. Vidare anges att omständigheten ofta torde sammanfalla med att gärningen har föregåtts av noggrann planering men att den inte behöver göra det. För att omständigheten ska beaktas som skäl för ett livstidsstraff krävs vidare att det är fråga om förslagenhet av mer kvalificerat slag. Att det vid gärningen förekommit inslag av förslagenhet är således inte tillräckligt, utan det krävs att gärningen är att karakterisera som särskilt förslagen.

Den tredje omständigheten som särskilt ska beaktas som skäl för livstids fängelse är om gärningen syftat till att främja eller dölja annan brottslighet. Det rör sig enligt motiven om situationer där gärningen har samband med annan brottslighet och kan exempelvis avse att mordet ingår i en plan för genomförande av ett annat brott.

Den fjärde omständigheten som särskilt ska beaktas är om gärningen inneburit svårt lidande för offret. Omständigheten skiljer sig från de föregående på så sätt att den tar sikte på brottsoffrets situation. I omständigheten ryms enligt motiven ett antal ytterligare faktorer, såsom att våldet har varit kraftigt, att offret har tillfogats omfattande eller allvarliga skador, att offret har upplevt svår smärta, att gärningen har haft karaktär av avrättning, att förloppet har varit utdraget och att offret har känt stark dödsångest.

Slutligen ska som skäl för livstids fängelse särskilt beaktas om gärningen annars varit särskilt hänsynslös. Uttrycket tar sikte på sådana omständigheter vid gärningen som kan sägas vara särskilt graverande men som inte nämns

tidigare i straffbestämmelsen. I motiven anges att det främst avser förhållanden som rör brottsoffrets situation eller karaktären på angreppet mot honom eller henne. En gärning kan anses vara särskilt hänsynslös exempelvis på grund av att brottet har riktat sig mot en närstående, att brottsoffret har befunnit sig i en skyddslös ställning, att brottet har utförts i offrets hem, att brottet har förövats inför ögonen på närstående till offret, t.ex. offrets barn, eller att gärningsmännen har varit i numerärt överläge.

I propositionen framhålls att uppräknningen inte är uttömmande. Det kan alltså finnas andra försvårande omständigheter knutna till själva gärningen som medför att straffvärdet är så högt att fängelse på livstid bör dömas ut. Som exempel på förhållanden som bör tala för livstids fängelse anges att brottet har begåtts i samband med brott i vinningssyfte, att brottet har inneburit ett angrepp på någon i hans eller hennes tjänsteutövning eller att brottet har begåtts med sådan avsikt som anges i 2 § lagen (2003:148) om straff för terroristbrott utan att straffansvar enligt den bestämmelsen föreligger. För ett livstidsstraff talar vidare, liksom tidigare, att den tilltalade tidigare har dömts för särskilt allvarlig brottslighet eller att ett gemensamt straff ska bestämmas för flera mord eller ett mord och annan allvarlig brottslighet.

I propositionen betonas även att domstolen ska göra en helhetsbedömning av samtliga omständigheter som är relevanta för straffmätningen i det enskilda fallet. Det ska också beaktas att dessa kan föreligga i olika grad. Att det ska göras en samlad bedömning innebär att straffmätningen kan resultera i ett tidsbestämt straff, trots att det finns omständigheter som talar för ett livstidsstraff. Så kan t.ex. vara fallet om det samtidigt finns förmildrande omständigheter av viss styrka. Det kan exempelvis röra sig om att brottet har föregåtts av ett kraftigt provocerande beteende (jfr prop. 2008/09:118 s. 43). Om det saknas omständigheter som talar för livstids fängelse, ska ett tidsbestämt straff dömas ut oavsett om det finns några förmildrande omständigheter eller inte.

I propositionen anges vidare att lagändringen innebär att straffnivån höjs även för mord som inte bestraffas med fängelse på livstid och att hela straffskalan bör användas vid straffmätningen.

Motionen

Under utskottsbehandlingen av propositionen Straffet för mord (prop. 2018/19:138, bet. 2019/20:JuU4) väckte Johan Forssell m.fl. (M) i kommittémotion 2019/20:50 yrkande 1 ett förslag om ändring i regeringens lagförslag. Enligt motionärerna bör straffbestämmelsen om mord kompletteras med ytterligare två omständigheter som särskilt ska beaktas som skäl för livstids fängelse, nämligen att gärningen riktat sig mot en närstående och att gärningen utgjort ett led i en brottslighet som utövats i organiserad form. Utan en sådan komplettering av bestämmelsen finns det enligt motionärerna risk för att brott mot närstående som begås i hemmet och gängmord som begås på öppen gata inte kommer att leda till livstids fängelse. Motionärerna hänvisar till 2014 års

lagändring som innebar att det i straffskalan för mord lades till att straffet är fängelse på livstid om omständigheterna är försvårande. Motionärerna framhåller att det i förarbetena till den lagändringen angavs vilka omständigheter som skulle vara att betrakta som försvårande. Enligt Högsta domstolens avgörande i NJA 2016 s. 3 innebar 2014 års omformulering av lagtexten emellertid inte någon förändring av rättsläget. Mot den bakgrunden är det enligt motionärerna viktigt att brott som riktat sig mot en närstående uttryckligen ingår i uppräkningslistan av omständigheter som särskilt ska beaktas som skäl för livstids fängelse för mord. När det gäller gängbrottslighet pekar motionärerna på att domstolen som en försvårande omständighet vid bedömningen av straffvärdet särskilt ska beakta om brottet utgjort ett led i en brottslighet som utövats i organiserad form eller systematiskt (29 kap. 2 § 6 brottsbalken). Genom den bestämmelsen och dess förarbeten finns redan en definition av begreppet brottslighet som utövats i organiserad form. Bestämmelsen träffar mord som begås som ett led i gängkriminalitet, vilket kan medföra strängare straff, men den innebär inte nödvändigtvis att påföljden blir livstids fängelse. Ett sätt att understryka att gängrelaterade mord ska medföra livstids fängelse är enligt motionärerna att lägga till formuleringen från 29 kap. 2 § 6 brottsbalken i uppräkningslistan av omständigheter som särskilt ska beaktas som skäl för livstids fängelse för mord. De omständigheter som nu anges i straffbestämmelsen om mord är enligt motionärerna inte tillräckliga för att säkerställa att mord som begås inom ramen för organiserad brottslighet träffas av den nya lagregeln.

Remissinstanserna

Som framgår ovan under Redogörelse för ärendet remitterade utskottet en utskottspromemoria som ett led i beredningen av motionsyrkandet. Nedan följer en sammanfattning av remissinstansernas synpunkter.

Förslaget har fått ett blandat mottagande av remissinstanserna. Flera remissinstanser tillstyrker eller har inte någon invändning mot förslaget, nämligen Sundsvalls tingsrätt, Domstolsverket, Polismyndigheten, Säkerhetspolisen, Kriminalvården, Brottsoffermyndigheten, Statens institutionsstyrelse, Barnombudsmannen, Statskontoret, Uppsala universitet (Nationellt centrum för kvinnofrid), Umeå universitet (samhällsvetenskapliga fakulteten) och Sveriges kristna råd. Polismyndigheten anför som en allmän utgångspunkt att det alltid är angeläget att det finns straffbestämmelser som motverkar allvarlig brottslighet. Enligt Barnombudsmannen bekräftar förslaget att samhället ser allvarligt på våld som på olika vis drabbar barn och det svarar också mot principen om barnets bästa och visar att Sverige skyddar barn mot våld i hemmet. Åklagarmyndigheten motsätter sig i och för sig inte det föreslagna tillägget men ifrågasätter behovet av ändringen. Inte heller Göta hovrätt motsätter sig förslaget men har synpunkter på den närmare utformningen av den omständighet som tar sikte på gärningar som begås i sammanhang av kriminella grupperingar. Socialstyrelsen förordar ett förtydligande i lagtexten

när det gäller gärningar som riktat sig mot en närstående men har i övrigt inga synpunkter på förslaget. Riksdagens ombudsmän, Svea hovrätt, Hovrätten för Nedre Norrland, Stockholms tingsrätt, Örebro tingsrätt, Malmö tingsrätt, Vänersborgs tingsrätt, Luleå tingsrätt, Justitiekanslern, Brottsförebyggande rådet, Lunds universitet (juridiska fakultetsstyrelsen), Stockholms universitet (juridiska fakultetsnämnden och kriminologiska institutionen) och Sveriges advokatsamfund avstyrker eller är kritiska till den föreslagna ändringen.

Flera remissinstanser, t.ex. Riksdagens ombudsmän, Svea hovrätt, Stockholms tingsrätt och Örebro tingsrätt, pekar på att straffbestämmelsen om mord nyligen har ändrats. Riksdagens ombudsmän anför att det torde vara mycket ovanligt att justeringar i en författning görs så snart inpå en genomförd lagändring och att det för att motivera en sådan ordning fordras att det finns ett tydligt behov. Svea hovrätt påtalar att det knappast finns några erfarenheter av den nya bestämmelsens praktiska tillämpning och att det inte heller har framkommit att det skulle finnas några grundläggande brister i utformningen av bestämmelsen. Att på det sätt och av de skäl som föreslås ändra innehållet i en nyss beslutad bestämmelse öppnar enligt hovrätten för hastiga och mindre väl genomtänkta förändringar av central lagstiftning. Hovrätten framhåller också att täta förändringar av viss straffrättslig lagstiftning medför att rättsväsendet i lång tid framöver måste tillämpa flera olika lydelse av samma bestämmelse parallellt. Örebro tingsrätt anser att det är rimligt att först utvärdera vilken effekt den senaste lagändringen får innan ytterligare förändringar genomförs.

Ett antal remissinstanser ifrågasätter behovet av den föreslagna ändringen, däribland Svea hovrätt, Åklagarmyndigheten och Sveriges advokatsamfund. Remissinstanserna hänvisar bl.a. till att de föreslagna omständigheterna redan i dag är att betrakta som försvårande vid bedömningen av straffvärdet för mord och att den omständigheten att gärningen har riktat sig mot en närstående omfattas av uttrycket ”annars varit särskilt hänsynslös” i bestämmelsens nuvarande lydelse. När det gäller omständigheten att gärningen utgjort ett led i en brottslighet som utövats i organiserad form menar Åklagarmyndigheten att det enligt gällande rätt inte är lika tydligt att omständigheten kan utgöra skäl för just livstids fängelse för mord. Enligt myndigheten framgår det emellertid tydligt av 29 kap. 2 § 6 brottsbalken att omständigheten särskilt ska beaktas vid straffvärdebedömningen. Sveriges advokatsamfund menar att gängkriminella personers dödsskjutningar på öppen gata redan täcks av andra omständigheter som nämns i 3 kap. 1 § brottsbalken. En liknande synpunkt framförs av Malmö tingsrätt.

Svea hovrätt, Brottsförebyggande rådet och Stockholms universitet (kriminologiska institutionen) anser att förslaget bryter mot systematiken i 3 kap. 1 § brottsbalken eftersom det innebär att omständigheter som tar sikte på specifika situationer blandas med omständigheter som är mer allmänt hållna. Justitiekanslern framhåller att bestämmelsen enligt den föreslagna lydelsen skulle få en alltför kasuistisk utformning. Justitiekanslern pekar också på risken att förslaget skapar tillämpningsproblem, särskilt i förhållande till

andra omständigheter som ska beaktas som skäl för livstids fängelse men som inte särskilt nämns i bestämmelsen. Svea hovrätt anser att förslaget riskerar att begränsa domstolarnas utrymme att göra en allsidig bedömning vid straffmätningen, bl.a. skulle frågan om betydelsen av att en viss omständighet inte nämns i paragrafen kunna bli relevant på ett sätt som den inte blir vid en mindre detaljerad reglering. Liknande synpunkter framförs av Hovrätten för Nedre Norrland, Vänersborgs tingsrätt och Brottsförebyggande rådet.

Flera remissinstanser pekar på olika tillämpningssvårigheter när det gäller omständigheten att gärningen utgjort ett led i en brottslighet som utövats i organiserad form. Svea hovrätt ifrågasätter om den föreslagna ändringen skulle få den effekt på det gängrelaterade våldet som eftersträvas med hänsyn till de svårigheter som kan finnas för åklagaren att bevisa att brottet har utgjort ett led i en brottslighet som utövats i organiserad form. Även Malmö tingsrätt bedömer att det i många fall blir svårt att avgöra om omständigheten är styrkt. Bevissvårigheterna kan enligt tingsrätten leda till att omständigheten förhållandevis sällan kommer att vara skälet för att påföljden bestäms till fängelse på livstid. Tingsrätten framhåller också vikten av att bestämmelsen i 3 kap. 1 § brottsbalken utformas så att det blir tydligt när påföljden ska bestämmas till fängelse på livstid och när ett tidsbestämt straff kan bli aktuellt. Den tillförda omständigheten att gärningen utgjort ett led i en brottslighet som utövats i organiserad form medför enligt tingsrätten inte sådan tydlighet. Enligt Göta hovrätt tycks det råda en diskrepans mellan vad promemorian vill träffa med den nya omständigheten och vad den valda formuleringen medger. Brottsförebyggande rådet menar att den föreslagna lagändringen inte kommer att omfatta de situationer som avses, bl.a. mot bakgrund av att relationer och samarbete i den kriminella miljön snarare präglas av ombytliga relationer och instabila strukturer än att de utövas i organiserad form. Stockholms universitet (kriminologiska institutionen) och Sveriges advokatsamfund har liknande invändningar.

Hovrätten för Nedre Norrland anser att begreppet närstående medför svårigheter vid den praktiska tillämpningen och anför bl.a. att avgränsningen av begreppet som sådant är problematisk. Malmö tingsrätt anser däremot att omständigheten som tar sikte på brott mot närstående är tydligt avgränsad och förefaller lätt att tillämpa. Enligt Socialstyrelsen bör det framgå av lagtexten att även den omständigheten att gärningen riktat sig mot en tidigare närstående person ska beaktas som skäl för livstids fängelse.

Några remissinstanser, bl.a. Malmö tingsrätt och Vänersborgs tingsrätt, anser att det finns skäl att överväga andra lagtekniska lösningar, t.ex. en gradindelning av brottet.

Lagrådet

Utskottet beslutade, som framgår ovan, att inhämta Lagrådets yttrande över förslaget till lagändring.

Lagrådet avstyrkte förslaget (se bil. 4). Sammanfattningsvis anförde Lagrådet att frågan om 3 kap. 1 § brottsbalken bör ändras på nytt inte bör avgöras förrän tillämpningen av paragrafens nu gällande lydelse har analyserats samt ytterligare överväganden har gjorts angående behovet och ändamålsenligheten av de föreslagna ändringarna.

Utskottets ställningstagande

Mäns våld mot kvinnor och våld i nära relationer är ett allvarligt samhällsproblem som orsakar stort lidande för många. Brottsligheten medför inte bara konsekvenser för dem som utsätts för brott utan drabbar även andra, t.ex. barn som bevittnar våld i hemmet. Brottet begås dessutom ofta i den egna bostaden, en plats där alla ska ha rätt att få känna sig trygga.

Utskottet noterar vidare att det dödliga skjutvapenvåldet i kriminella miljöer har ökat markant i Sverige under senare år. Våldet utövas allt oftare utomhus i stadsmiljö där utomstående personer löper stor risk att komma till skada. Denna utveckling mot en allt grövre gängbrottslighet, inte minst i socialt utsatta områden, är enligt utskottet mycket oroväckande och måste vändas.

I motionen föreslås att det i straffbestämmelsen om mord, utöver de försvårande omständigheter som redan framgår av bestämmelsen, även ska anges att det som skäl för livstids fängelse särskilt ska beaktas om gärningen riktat sig mot en närstående eller utgjort ett led i en brottslighet som utövats i organiserad form. Utskottet delar motionärernas uppfattning att detta är sådana omständigheter som särskilt bör beaktas som skäl för livstids fängelse, och delar även de farhågor som uttrycks i motionen om att det utan en sådan komplettering av bestämmelsen finns en risk för att brott mot närstående som begås i hemmet och gängmord som begås på öppen gata inte kommer att leda till livstids fängelse.

Samtidigt har utskottet dock även tagit intryck av den kritik som riktats mot förslaget. Som framgår har Lagrådet avstyrkt förslaget bl.a. med hänvisning till att frågan om 3 kap. 1 § brottsbalken bör ändras på nytt inte bör avgöras förrän tillämpningen av paragrafens nu gällande lydelse har analyserats samt ytterligare överväganden har gjorts angående behovet och ändamålsenligheten av de föreslagna ändringarna.

Mot denna bakgrund anser utskottet att motionärernas förslag inte bör genomföras innan tillämpningen av den senaste lagändringen har analyserats. Enligt utskottet bör regeringen därför noggrant följa utvecklingen av rättspraxis när det gäller straffet för mord. Om det skulle visa sig att dödligt våld mot närstående och gängrelaterade mord inte i betydligt större utsträckning än tidigare leder till livstids fängelse bör regeringen utan dröjsmål återkomma till riksdagen med ett nytt lagförslag som säkerställer att så blir fallet. Detta bör riksdagen ställa sig bakom och ge regeringen till känna. Utskottet tillstyrker därmed delvis motion 2019/20:50 (M) yrkande 1.

Reservation

Omständigheter som särskilt ska beaktas som skäl för livstids fängelse för mord (S, V, MP)

av Fredrik Lundh Sammeli (S), Petter Löberg (S), Maria Strömkvist (S), Linda Westerlund Snecker (V), Joakim Sandell (S), Carina Ödebrink (S) och Johanna Öfverbeck (MP).

Förslag till riksdagsbeslut

Vi anser att förslaget till riksdagsbeslut borde ha följande lydelse:

Riksdagen avslår motion

2019/20:50 av Johan Forssell m.fl. (M) yrkande 1.

Ställningstagande

Vi anser inte att det finns skäl för en sådan lagändring som motionärerna föreslår. Vi anser därför att riksdagen bör avslå motionen.

Vi utvecklar våra skäl för detta i våra särskilda yttranden 1 respektive 3.

Särskilda yttranden

1. Omständigheter som särskilt ska beaktas som skäl för livstids fängelse för mord (S, MP)

Fredrik Lundh Sammeli (S), Petter Löberg (S), Maria Strömkvist (S), Joakim Sandell (S), Carina Ödebrink (S) och Johanna Öfverbeck (MP) anför:

Vi menar att straffbestämmelsen om mord har fått en väl avvägd utformning genom den lagändring som trädde i kraft den 1 januari 2020. Lagändringen kan förväntas leda till att livstidsstraffet kommer i fråga i betydligt större utsträckning än tidigare. Enligt vår uppfattning omfattas både dödligt våld mot närstående och gängrelaterade mord i de flesta fall av de omständigheter som redan nu nämns i bestämmelsen, och det saknas därför anledning att genomföra den föreslagna lagändringen. Vi delar också den kritik som både Lagrådet och ett stort antal remissinstanser framfört mot att justera en lagbestämmelse så snart in på en genomförd lagändring.

Vi menar vidare att riksdagen med hänsyn till den funktionsfördelning som finns mellan riksdagen och regeringen när man arbetar fram lagförslag inte på egen hand bör ta fram och besluta om en sådan lagändring som motionärerna efterfrågar.

Vi förutsätter dessutom att regeringen noggrant följer utvecklingen av rättspraxis när det gäller straffet för mord och återkommer till riksdagen om det skulle visa sig att den senaste straffskärpningen inte får avsedd effekt. Mot den bakgrunden saknas det också anledning för riksdagen att göra något sådant tillkännagivande som nu föreslås.

2. Omständigheter som särskilt ska beaktas som skäl för livstids fängelse för mord (C)

Johan Hedin (C) anför:

Jag delar motionärernas uppfattning att straffbestämmelsen om mord bör kompletteras så att det säkerställs att brott mot närstående som begås i hemmet och gängrelaterade mord som begås på öppen gata i betydligt större omfattning än tidigare leder till livstids fängelse. Samtidigt anser jag att riksdagen med hänsyn till den funktionsfördelning som finns mellan riksdagen och regeringen när man arbetar fram lagförslag inte på egen hand bör ta fram och besluta om en sådan lagändring som motionärerna efterfrågar, och jag har därför motsatt mig de olika beredningsåtgärder som utskottet fattat beslut om. Mot denna bakgrund välkomnar jag att utskottet nu delar min uppfattning att riksdagen i stället bör göra ett tillkännagivande till regeringen.

3. Omständigheter som särskilt ska beaktas som skäl för livstids fängelse för mord (V)

Linda Westerlund Snecker (V) anför:

Livstidsstraffet är omodernt, inhumant och ineffektivt. Den som har dömts till livstids fängelse kan inte förutse den faktiska verkställighetstiden eftersom tidpunkten för tidsbestämning av straffet påverkas av det då förhärskande politiska klimatet. Att vara dömd till ett fängelsestraff som inte är begränsat i tiden påverkar därför den dömdes möjlighet till rehabilitering och återanpassning negativt. Forskning visar dessutom att längre straff inte är effektiva i den meningen att de får människor att begå färre brott. En person som sitter i fängelse är visserligen delvis förhindrad att begå nya brott. För att det ska få effekt på brottsnivån i samhället krävs det emellertid att människor sitter inspärrade under väldigt långa perioder. Detta är en helt annan inställning till brottsprevention och straff än den som i dag finns i de nordiska länderna.

Dessutom anser även jag att riksdagen med hänsyn till den funktionsfördelning som finns mellan riksdagen och regeringen när man arbetar fram lagförslag inte på egen hand bör ta fram och besluta om en sådan lagändring som motionärerna efterfrågar.

Mot denna bakgrund anser jag att motionen bör avslås.

BILAGA 1

Förteckning över behandlade förslag

Motion väckt med anledning av proposition 2018/19:138

2019/20:50 av Johan Forssell m.fl. (M):

1. Riksdagen antar regeringens förslag till ändring i brottsbalken med den justering som framgår av denna motion.

BILAGA 2

Motionärernas lagförslag

Ändring i regeringens förslag till lag om ändring i brottsbalken

Härigenom föreskrivs att 3 kap. 1 § brottsbalken ska ha följande lydelse.

*Regeringens förslag i proposition Motionärernas förslag
2018/19:138*

3 kap.

1 §

Den som berövar annan livet, döms för mord till fängelse på viss tid, lägst tio och högst arton år, eller på livstid. Som skäl för livstids fängelse ska det särskilt beaktas om gärningen föregåtts av noggrann planering, präglats av särskild förslagenhet, syftat till att främja eller dölja annan brottslighet, inneburit svårt lidande för offret eller annars varit särskilt hänsynslös.

Den som berövar annan livet, döms för mord till fängelse på viss tid, lägst tio och högst arton år, eller på livstid. Som skäl för livstids fängelse ska det särskilt beaktas om gärningen föregåtts av noggrann planering, *riktar sig mot närstående, utgjort ett led i en brottslighet som utövats i organiserad form*, präglats av särskild förslagenhet, syftat till att främja eller dölja annan brottslighet, inneburit svårt lidande för offret eller annars varit särskilt hänsynslös.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 2020.

BILAGA 3

Utskottets lagrådsremiss med lagförslag

Justitieutskottet

Dnr 1050-2019/20

Bilaga 4 till protokoll 2020-06-16

Lagrådsremiss

Omständigheter som särskilt ska beaktas som skäl för livstids fängelse för mord

Lagrådsremissens huvudsakliga innehåll

Genom en lagändring som trädde i kraft den 1 januari 2020 skärptes straffet för mord. Lagändringen innebär att det i straffbestämmelsen om mord anges att det som skäl för livstids fängelse särskilt ska beaktas om gärningen föregåtts av noggrann planering, präglats av särskild förslagenhet, syftat till att främja eller dölja annan brottslighet, inneburit svårt lidande för offret eller annars varit särskilt hänsynslös. Syftet med lagändringen är att livstidsstraffet ska kunna komma i fråga i betydligt större utsträckning än tidigare.

I lagrådsremissen föreslår utskottet att straffbestämmelsen om mord kompletteras med ytterligare två omständigheter som särskilt ska beaktas som skäl för livstids fängelse, nämligen att gärningen riktat sig mot en närstående och att gärningen utgjort ett led i en brottslighet som utövats i organiserad form. Syftet med lagändringen är att tydliggöra att även dessa omständigheter bör tala för ett livstidsstraff.

Lagändringen föreslås träda i kraft den 1 januari 2021.

Innehållsförteckning

1 Förslag till lag om ändring i brottsbalken	3
2 Ärendet och dess beredning	4
3 Bakgrund	5
3.1 Uppsåtligt dödande	5
3.2 Allmänt om påföljdsbestämning	5
3.3 Närmare om straffet för mord	7
3.3.1 2009 års reform	7
3.3.2 2014 års reform	8
3.3.3 2020 års reform	9
4 Brott som har riktat sig mot en närstående	13
4.1 Brott som har riktat sig mot en närstående som en försvarande omständighet	13
4.2 Begreppet närstående	15
5 Brott som har utgjort ett led i en brottslighet som utövats i organiserad form	16
5.1 2014 och 2020 års reformer	16
5.2 En försvarande omständighet	16
5.3 Praxisgenomgång	18
6 Utvecklingen av det dödliga våldet	20
7 Straffbestämmelsen om mord	22
8 Ikraftträdande- och övergångsbestämmelser	32
9 Konsekvenser	33
10 Författningskommentar	34
<i>Bilaga 1</i>	
Förteckning över motionsförslag	35
Motion väckt med anledning av proposition 2018/19:138	35
<i>Bilaga 2</i>	
Sammanfattning av utskottspromemorian Omständigheter som särskilt ska beaktas som skäl för att döma till livstids fängelse för mord	36
<i>Bilaga 3</i>	
Promemorians lagförslag	37
<i>Bilaga 4</i>	
Förteckning över remissinstanserna	38

1 Förslag till lag om ändring i brottsbalken

Härigenom föreskrivs att 3 kap. 1 § brottsbalken ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

3 kap.

1 §¹

Den som berövar annan livet, döms för mord till fängelse på viss tid, lägst tio och högst arton år, eller på livstid. Som skäl för livstids fängelse ska det särskilt beaktas om gärningen föregåtts av noggrann planering, präglats av särskild förslagenhet, syftat till att främja eller dölja annan brottslighet, inneburit svårt lidande för offret eller annars varit särskilt hänsynslös.

Den som berövar annan livet, döms för mord till fängelse på viss tid, lägst tio och högst arton år, eller på livstid. Som skäl för livstids fängelse ska det särskilt beaktas om gärningen föregåtts av noggrann planering, *riktat sig mot en närstående, utgjort ett led i en brottslighet som utövats i organiserad form*, präglats av särskild förslagenhet, syftat till att främja eller dölja annan brottslighet, inneburit svårt lidande för offret eller annars varit särskilt hänsynslös.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 2021.

¹ Senaste lydelse 2019:805.

2 Ärendet och dess beredning

I propositionen Straffet för mord (prop. 2018/19:138) föreslog regeringen en skärpning av straffet för mord. Förslaget innebar att det i straffbestämmelsen om mord anges att det som skäl för livstids fängelse särskilt ska beaktas om gärningen föregåtts av noggrann planering, präglats av särskild förslagenhet, syftat till att främja eller dölja annan brottslighet, inneburit svårt lidande för offret eller annars varit särskilt hänsynslös. Syftet med förslaget var att livstidsstraffet skulle kunna komma i fråga i betydligt större utsträckning än tidigare. Riksdagen beslutade den 13 november 2019, efter förslag från justitieutskottet, att anta lagförslaget (bet. 2019/20:JuU4, rskr. 2019/20:34). Lagändringen trädde i kraft den 1 januari 2020.

Under beredningen av lagstiftningsärendet Straffet för mord väckte Johan Forssell m.fl. (M) i kommittémotion 2019/20:50 yrkande 1 ett förslag om ändring i regeringens lagförslag. Enligt motionärerna borde straffbestämmelsen om mord kompletteras med ytterligare två omständigheter som särskilt ska beaktas som skäl för livstids fängelse, nämligen att gärningen riktat sig mot en närstående och att gärningen utgjort ett led i en brottslighet som utövats i organiserad form. Utan en sådan komplettering av bestämmelsen finns det enligt motionärerna risk för att brott mot närstående som begås i hemmet och gängmord som begås på öppen gata inte kommer att leda till livstids fängelse. Motionärernas yrkande finns i bilaga 1. Den 3 oktober 2019 beslutade utskottet att bryta ut detta yrkande från ärendet Straffet för mord (bet. 2019/20:JuU4) och i stället behandla yrkandet i betänkande 2019/20:JuU31. Utskottet beslutade även att ge sitt kansli i uppdrag att ta fram ett utkast till utskottspromemoria med förslag till lagändring i enlighet med det som yrkas i motionen.

Mot denna bakgrund har justitieutskottets kansli tagit fram utskottspromemorian Omständigheter som särskilt ska beaktas som skäl för att döma till livstids fängelse för mord. En sammanfattning av promemorian och dess lagförslag finns i bilaga 2 respektive bilaga 3. Promemorian har remissbehandlats. En förteckning över remissinstanserna finns i bilaga 4. Remissyttrandena finns tillgängliga i justitieutskottets ärende (dnr 1050-2019/20).

3 Bakgrund

3.1 Uppsåttligt dödande

Enligt 3 kap. 1 § brottsbalken döms den som uppsåttligen berövar någon annan livet för mord till fängelse på viss tid, lägst tio och högst 18 år, eller på livstid. Som skäl för livstids fängelse ska det särskilt beaktas om gärningen föregåtts av noggrann planering, präglats av särskild förslagenhet, syftat till att främja eller dölja annan brottslighet, inneburit svårt lidande för offret eller annars varit särskilt hänsynslös. Om brottet med hänsyn till de omständigheter som föranlett gärningen eller annars är att anse som mindre grovt, döms för dråp till fängelse i lägst sex och högst tio år (3 kap. 2 § brottsbalken). Om en kvinna dödar sitt barn vid födseln eller annars under tid då hon på grund av nedkomsten befinner sig i upprivet sinnestillstånd eller i svårt trångmål, döms för barnadråp till fängelse i högst sex år (3 kap. 3 § brottsbalken).

3.2 Allmänt om påföljdsbestämning

Brottsbalkens regler om påföljdsbestämning bygger på principerna om proportionalitet, ekvivalens och förutsebarhet. Med proportionalitet avses att straffet ska vara proportionellt i förhållande till det begångna brottets allvar och att svårare brott ska bestraffas strängare än lindrigare. Ekvivalens innebär att lika svåra brott ska ges lika stränga straff. Även andra faktorer är av betydelse för påföljdsbestämningen, t.ex. om det är fråga om återfall i brott.

Utgångspunkten för påföljdsbestämningen är hur allvarlig eller klandervärd den begångna brottsligheten är. Straff ska alltså, med beaktande av intresset av en enhetlig rättstillämpning, bestämmas inom ramen för den tillämpliga straffskalan efter brottets eller den samlade brottslighetens straffvärde (29 kap. 1 § första stycket brottsbalken). Vid bedömningen av straffvärdet ska beaktas den skada, kränkning eller fara som gärningen inneburit, vad den tilltalade insett eller borde ha insett om detta samt de avsikter eller motiv som han eller hon haft. Det ska särskilt beaktas om gärningen inneburit ett allvarligt angrepp på någons liv eller hälsa eller trygghet till person (29 kap. 1 § andra stycket brottsbalken).

Vid sidan av de omständigheter som räknas upp i 29 kap. 1 § brottsbalken ska rätten vid bedömningen av straffvärdet också ta hänsyn till om det finns några försvårande eller förmildrande omständigheter som gör att det finns anledning att se mer eller mindre allvarligt på brottet. En uppräkningslista av vissa försvårande och förmildrande omständigheter som särskilt ska beaktas finns i 29 kap. 2 och 3 §§ brottsbalken. Uppräkningslistan är endast exemplifierande, vilket innebär att även andra omständigheter kan beaktas.

Som försvårande omständigheter vid bedömningen av straffvärdet ska särskilt beaktas

- om den tilltalade avsett att brottet skulle få allvarigare följder än det faktiskt fått
- om den tilltalade visat stor hänsynslöshet
- om den tilltalade utnyttjat någon annans skyddslösa ställning eller svårigheter att värja sig
- om den tilltalade utnyttjat sin ställning eller i övrigt missbrukat ett särskilt förtroende
- om den tilltalade förmått någon annan att medverka till brottet genom tvång, svek eller missbruk av hans eller hennes ungdom, oförstånd eller beroende ställning
- om brottet utgjort ett led i en brottslighet som utövats i organiserad form eller systematiskt eller om brottet föregåtts av särskild planering
- om ett motiv för brottet varit att kränka en person, en folkgrupp eller en annan sådan grupp av personer på grund av ras, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung, trosbekännelse, sexuell läggning, könsöverskridande identitet eller uttryck eller annan liknande omständighet
- om brottet varit ägnat att skada tryggheten och tilliten hos ett barn i dess förhållande till en närstående person
- om brottet begåtts mot en person på grund av att han eller hon eller någon närstående innehaft ett uppdrag som förtroendevald i stat, kommun, region, Sametinget eller Europaparlamentet.

De försvårande omständigheterna ska beaktas vid sidan av vad som gäller för varje särskild brottstyp. Härmed avses främst vad som framgår direkt av straffbestämmelserna men även exempelvis av förarbeten och rättspraxis (se prop. 1987/88:120 s. 82).

I denna del kan nämnas att riksdagen den 27 maj 2020 beslutade att det ska införas en ny särskild straffskärpningsgrund i 29 kap. 2 § brottsbalken som tar sikte på brott med hedersmotiv. Lagändringen träder i kraft den 1 juli 2020 (prop. 2019/20:131, bet. 2019/20:JuU23, rskr. 2019/20:272).

Som förmildrande omständigheter vid bedömningen av straffvärdet ska särskilt beaktas

- om brottet föranletts av någon annans uppenbart kränkande beteende
- om den tilltalade till följd av en allvarlig psykisk störning haft nedsatt förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt eller annars till följd av en psykisk störning, sinneströrelse eller av någon annan orsak haft nedsatt förmåga att kontrollera sitt handlande
- om den tilltalades handlande stått i samband med hans eller hennes bristande utveckling, erfarenhet eller omdömesförmåga
- om brottet föranletts av stark mänsklig medkänsla
- om gärningen, utan att vara fri från ansvar, är sådan som avses med bestämmelserna om nöd och nödvärn i 24 kap. brottsbalken.

Strafflindringsgrunderna är avsedda att tillämpas vid sidan av vad som är föreskrivet för vissa fall. Enligt förarbetena kan det i större utsträckning än när det gäller de försvarande omständigheterna finnas anledning att beakta andra faktorer än de som uttryckligen anges i bestämmelsen (se samma prop. s. 85.).

Återfall i brott kan i viss utsträckning medföra ett högre straff än vad straffvärdet motsvarar (29 kap. 4 § brottsbalken). Återfall beaktas i första hand vid valet av påföljd, i andra hand genom förverkande av villkorligt medgiven frihet och sist vid straffmätningen. Omständigheter hänförliga till den tilltalades person eller dennes handlande efter brottet – s.k. billighetshänsyn – kan i stället medföra strafflindring (29 kap. 5 § brottsbalken).

3.3 Närmare om straffet för mord

3.3.1 2009 års reform

I brottsbalken var straffskalan för mord ursprungligen fängelse i tio år eller på livstid (3 kap. 1 §). Straffskalan innebar att domstolen endast hade två alternativ när den skulle mäta ut ett fängelsestraff för mord – ett tidsbestämt straff på tio år eller ett livstidsstraff. Eftersom livstidsstraffen sedan mitten av 1990-talet vanligen tidsbestämdes till 18 år och uppåt var det stor skillnad i verkställighetstid för den som dömdes för mord till fängelse på livstid och den som dömdes för detta brott till fängelse i tio år. Till detta kom att Högsta domstolen i avgörandet NJA 2007 s. 194 uttalade att livstidsstraffet borde förbehållas de allvarligaste fallen av mord. Därmed fanns det för mord som inte hörde till dessa allvarligaste fall endast ett alternativ, nämligen fängelse i tio år.

Den 1 juli 2009 ändrades straffskalan till fängelse på viss tid, lägst tio och högst 18 år, eller på livstid (prop. 2008/09:118, bet. 2008/09:JuU17, rskr. 2008/09:251). Syftet med reformen var att skapa ett utrymme för en mer nyanserad straffmätning för mord och en höjd straffnivå för det tidsbestämda straffet för detta brott. När det gällde avsikten att höja straffnivån för det tidsbestämda straffet anfördes att acceptansen för våld i samhället hade minskat och att det därför fanns ett större behov än tidigare av att kunna markera en strängare syn på våldsbrott, inklusive mord. I motiven angavs att fängelse på livstid borde förbehållas de allvarligaste fallen, t.ex. när domstolen ska bestämma ett gemensamt straff för flera mord eller ett mord och annan allvarlig brottslighet eller när den tilltalade tidigare har dömts för särskilt allvarlig brottslighet. (Se prop. 2008/09:118 s. 25 f. och 43.)

Efter att 2009 års lagändring trätt i kraft prövade Högsta domstolen frågan om straffmätning för mord i rättsfallet NJA 2013 s. 376. Domstolen uttalade att utgångspunkten för straffet för ett mord skulle vara fängelse i 14 år. Detta innebar att straffet normalt skulle bestämmas till fängelse i tolv år då omständigheterna sammantagna i någon mån talade för ett lägre straff och tio år när det kunde sägas att omständigheterna var förmildrande. För att straffet skulle bestämmas till fängelse i 16 år borde det tvärtom krävas att

omständigheterna sammantagna tydligt talade för ett högre straff, medan fängelse i 18 år borde tillämpas endast i de fall då omständigheterna var mycket försvårande, samtidigt som de inte var av sådant slag att livstids fängelse borde dömas ut. Domstolen konstaterade även att livstids fängelse skulle tillämpas endast i de undantagsfall då ett tidsbestämt fängelsestraff på 18 år inte var tillräckligt, t.ex. när gärningsmannen hade mördat mer än en person eller när omständigheterna annars var synnerligen försvårande.

3.3.2 2014 års reform

Bestämmelsen om mord ändrades på nytt den 1 juli 2014 (prop. 2013/14:194, bet. 2013/14:JuU28, rskr. 2013/14:223). Syftet med lagändringen var att livstidsstraffet skulle kunna användas i betydligt större utsträckning än tidigare och att livstids fängelse skulle utgöra ett normalstraff i den bemärkelsen att det kunde förutses att ett sådant straff skulle dömas ut i en majoritet av fallen. Lagändringen innebar att det i straffskalan för mord lades till att straffet är fängelse på livstid om omständigheterna är försvårande.

Som utgångspunkt för lagändringen angavs att synen på allvarliga former av avsiktliga angrepp på enskildas fysiska integritet blivit strängare och att detta inte tillräckligt återspeglades i de lagstiftningsåtgärder som genomförts eller i domstolarnas praxis när det gäller mord. Det konstaterades bl.a. att livstidsstraffet kommit att användas i en mycket begränsad utsträckning; sedan ändringen av straffskalan 2009 uppgick andelen till mindre än 10 procent av alla fängelsedömda för mord. (Se prop. 2013/14:194 s. 13 f.)

I förarbetena anfördes, med hänvisning till rättsfallet NJA 2013 s. 376, att utgångspunkten vid bedömningen av straffvärdet för ett mord som varken inrymmer förmildrande eller försvårande omständigheter var fängelse i 14 år. Vidare angavs att det av praxis följde att tidsbestämda straff däröver tillämpades i de fall omständigheterna sammantagna var försvårande och att det var för dessa fall av uppsåtligt dödande som det enligt regeringen fanns skäl att i stället välja livstids fängelse. Förhållanden som tidigare i princip endast beaktats i skärpande riktning vid straffmätningen av det tidsbestämda straffet borde alltså i stället tala för ett livstidsstraff. Det konstaterades att dessa fall tillsammans med livstidsfallen, dvs. exempelvis när det varit fråga om flerfaldig brottslighet eller återfall, statistiskt sett skulle motsvara majoriteten av alla fängelsedömda för mord. (Se samma prop. s. 20.)

I förarbetena uttalades även att en ökad tillämpning av livstidsstraffet för gärningar som tidigare lett till ett tidsbestämt straff i den övre delen av straffskalan (15–18 år) innebar att även tillämpningen av den nedre delen av straffskalan påverkades, på så sätt att de lägre straffen borde fördelas över hela straffskalan. Enligt förarbetena skulle utgångspunkten, vid bestämmande av straff för ett mord som varken innefattade förmildrande eller försvårande omständigheter, även fortsättningsvis vara ett tidsbestämt straff. Den ökade användningen av livstidsstraffet skulle emellertid innebära en förskjutning uppåt inom den tidsbestämda straffskalan. (Se samma prop. s. 24 f.)

I rättsfallet NJA 2016 s. 3 prövade Högsta domstolen för första gången frågan om straffet för mord efter 2014 års lagändring. I domskälen framhåller Högsta domstolen den straffrättsliga legalitetsprincipen. Denna anges ställa krav på lagstiftningen som innebär att den enskilde ska kunna förutse när och – i viss mån – hur han eller hon kan bli föremål för straffrättsligt ingripande. I detta uppges också ligga att ett straffbud måste vara i rimlig utsträckning bestämt till sin utformning. Straffbestämmelser måste vara begripliga och i tillräcklig grad tydliga. Domstolen anför också att det för den enskilde ska vara möjligt att med ledning av lagstiftningen i förväg med rimlig säkerhet bedöma vilken påföljd som han eller hon riskerar. I förhållande till 2014 års lagändring konstaterar domstolen att uttalandet i propositionen att livstids fängelse ska utgöra ett normalstraff i den bemärkelsen att det förutses dömas ut i en majoritet av fallen uttrycker en ambition att genomföra en mycket betydelsefull förändring av påföljdsbestämningen för mord. Enligt domstolen är dock ändringen av lagtexten betydelsemässigt tämligen marginell och talar närmast för en begränsning av möjligheten att döma till fängelse på livstid för mord och i alla fall inte för en straffskärpning i förhållande till det rådande rättsläget. Det står därmed klart att den tillämpning av livstidsstraffet som förespråkas i motiven inte på ett godtagbart sätt kan inordnas under lagtexten. Det syfte som anges i förarbetena – att öka tillämpningen av livstidsstraffet – kan enligt domstolen alltså inte anses vara förenligt med den genomförda lagändringen, vilket innebär att lagens ord ska ha företräde. Vidare tillägger domstolen att den effekt av lagändringen som beskrivs i propositionen och som skulle bestå i att de lägre straffen ska fördelas över hela straffskalan för tidsbestämt straff helt saknar täckning i den ändring av lagtexten som har gjorts och inte heller är en nödvändig följd av en utvidgad tillämpning av livstidsstraffet. Högsta domstolens slutsats är att 2014 års omformulering av lagtexten inte förändrar det rättsläge som rådde närmast dessförinnan. Högsta domstolen har även i senare avgöranden bekräftat detta (se t.ex. NJA 2016 s. 809 och 2018 s. 975).

3.3.3 2020 års reform

Mot bakgrund av Högsta domstolens avgörande i NJA 2016 s. 3 beslutade chefen för Justitiedepartementet den 28 oktober 2016 att en utredare skulle biträda departementet med att utreda utformningen av straffbestämmelsen om mord. Utredaren överlämnade den 31 augusti 2017 departementspromemorian Livstidsstraff för mord (Ds 2017:38).

I promemorian föreslås att straffbestämmelsen om mord ska ha följande lydelse:

Den som berövar annan livet, döms för *mord* till fängelse på livstid. Om omständigheterna inte påkallar ett livstidsstraff får rätten i stället döma till fängelse på viss tid, lägst tio och högst arton år.

Utöver lagförslaget presenteras i promemorian två huvudsakliga alternativ till lagteknisk lösning. Ett av alternativen som läggs fram är att i lagtexten lämna

exempel på omständigheter som talar för livstids fängelse. I promemorian framhålls ett antal nackdelar med detta alternativ. Det framförs bl.a. att det finns en risk för att domstolarna lägger alltför stor vikt vid de omständigheter som tas upp i bestämmelsen och att andra faktorer som också bör beaktas vid bedömningen inte får samma genomslag. Det uppges också att det kan vara vanskligt att göra ett urval av denna typ av omständigheter. I promemorian anges vidare som skäl mot att välja en sådan lösning att lagstiftaren normalt brukar avstå från att lämna alltför detaljerade riktlinjer för påföljdsvalet direkt i straffbestämmelsen och att det i stället lämnas utrymme för domstolarna att göra en nyanserad och anpassningsbar straffmätning. Det konstateras också att det i ett tidigare lagstiftningsärende har uttalats att det inte framstår som lämpligt att i lagtexten lämna exempel på försvärande omständigheter utan att samtidigt gradindela brottet. I ärendet angavs att ett sådant förfaringsätt skulle bryta mot systematiken i brottsbalken (se prop. 2010/11:77 Skärpt straff för köp av sexuell tjänst s. 10). I promemorian görs sammanfattningsvis bedömningen att övervägande skäl talar mot alternativet att i lagtexten lämna exempel på omständigheter som talar för livstids fängelse, och att en sådan utformning av bestämmelsen inte bör föreslås om någon annan lagteknisk lösning bedöms leda till en ökad användning av livstidsstraffet för mord utan att få önskade konsekvenser.

Vid remissbehandlingen av promemorian framhölls åtskilliga nackdelar med det förslag som utredaren förespråkar. Regeringen ansåg därför att den lagtekniska lösning som förordas i promemorian inte borde ligga till grund för det fortsatta lagstiftningsarbetet. I stället valde regeringen att gå fram med ett förslag som ligger i linje med promemorians alternativa förslag att i lagtexten lämna exempel på omständigheter som talar för livstids fängelse (prop. 2018/19:138 Straffet för mord). I propositionen anges att de nackdelar med förslaget som redovisas i promemorian inte bör underskattas. Det gäller särskilt risken att försvärande omständigheter som inte tas upp i bestämmelsen inte beaktas tillräckligt. Enligt regeringen bör svårigheterna emellertid inte heller överdrivas eftersom domstolarna har stor vana av att hantera exemplifierande uppräkningslistor av olika slag, t.ex. vid tillämpningen av kvalifikationsgrunder vid gradindelade brott. Att lagstiftaren på så sätt ger vägledning för tillämpningen av en bestämmelse är alltså en bekant och fungerande lagstiftnings teknik. Sammanfattningsvis anser regeringen inte att de nackdelar som finns med det alternativa förslaget är sådana att det inte bör väljas.

I propositionen konstaterar regeringen att Högsta domstolens avgörande i bl.a. NJA 2016 s. 3 innebär att riksdagens beslut i 2014 års lagstiftningsärende inte har fått någon verkan och att de skäl för en straffskärpning som anfördes i det ärendet fortfarande gör sig gällande. En tillämpning av livstidsstraffet för mord i linje med riksdagens ställningstagande i 2014 års lagstiftningsärende bör enligt regeringen kunna uppnås genom att det i lagtexten anges omständigheter som särskilt ska beaktas som skäl för livstids fängelse. Genom att använda uttrycket ”särskilt beaktas” framgår att det inte är fråga om någon

uttömmande uppräknade utan även andra omständigheter än de angivna kan alltså beaktas som skäl för livstids fängelse. Vid bedömningen av vilka omständigheter som ska anges i bestämmelsen utgår regeringen från de omständigheter som i 2014 års lagstiftningsärende ansågs tala för ett livstidsstraff. Vissa av omständigheterna har en motsvarighet i de försvärande omständigheter som nämns i 29 kap. 2 § brottbalken.

Den första omständigheten som domstolen särskilt ska beakta som skäl för livstids fängelse är om gärningen föregåtts av noggrann planering. Enligt motiven ska det vara fråga om mer ingående planering. Endast det förhållandet att gärningen har planerats är alltså inte tillräckligt, utan det ska handla om planering av mer kvalificerat slag. Så kan t.ex. vara fallet om någon kartlagt offrets vanor för att kunna utföra gärningen.

Den andra omständigheten som särskilt ska beaktas är om gärningen präglats av särskild förslagenhet. Som exempel anges att tillvägagångssättet vid mordet varit sådant att det gjort brottet särskilt svårupptäckt. Vidare anges att omständigheten ofta torde sammanfalla med att gärningen har föregåtts av noggrann planering men att den inte behöver göra det. För att omständigheten ska beaktas som skäl för ett livstidsstraff krävs vidare att det är fråga om förslagenhet av mer kvalificerat slag. Att det vid gärningen förekommit inslag av förslagenhet är således inte tillräckligt, utan det krävs att gärningen är att karakterisera som särskilt förslagen.

Den tredje omständigheten som särskilt ska beaktas som skäl för livstids fängelse är om gärningen syftat till att främja eller dölja annan brottslighet. Det rör sig enligt motiven om situationer där gärningen har samband med annan brottslighet och kan exempelvis avse att mordet ingår i en plan för genomförande av ett annat brott.

Den fjärde omständigheten som särskilt ska beaktas är om gärningen inneburit svårt lidande för offret. Omständigheten skiljer sig från de föregående på så sätt att den tar sikte på brottsoffrets situation. I omständigheten ryms enligt motiven ett antal ytterligare faktorer, såsom att våldet har varit kraftigt, att offret har tillfogats omfattande eller allvarliga skador, att offret har upplevt svår smärta, att gärningen har haft karaktär av avrättning, att förloppet har varit utdraget och att offret har känt stark dödsångest.

Slutligen ska som skäl för livstids fängelse särskilt beaktas om gärningen annars varit särskilt hänsynslös. Uttrycket tar sikte på sådana omständigheter vid gärningen som kan sägas vara särskilt graverande men som inte nämns tidigare i straffbestämmelsen. I motiven anges att det främst avser förhållanden som rör brottsoffrets situation eller karaktären på angreppet mot honom eller henne. En gärning kan anses vara särskilt hänsynslös exempelvis på grund av att brottet har riktat sig mot en närstående, att brottsoffret har befunnit sig i en skyddslös ställning, att brottet har utförts i offrets hem, att brottet har förövats inför ögonen på närstående till offret, t.ex. offrets barn, eller att gärningsmännen har varit i numerärt överläge.

I propositionen framhålls att uppräknningen inte är uttömmande. Det kan alltså finnas andra försvårande omständigheter knutna till själva gärningen som medför att straffvärdet är så högt att fängelse på livstid bör dömas ut. Som exempel på förhållanden som bör tala för livstids fängelse anges att brottet har begåtts i samband med brott i vinningssyfte, att brottet har inneburit ett angrepp på någon i dennes tjänsteutövning eller att brottet har begåtts med sådan avsikt som anges i 2 § lagen (2003:148) om straff för terroristbrott utan att straffansvar enligt den bestämmelsen föreligger. För ett livstidsstraff talar vidare, liksom tidigare, att den tilltalade tidigare har dömts för särskilt allvarlig brottslighet eller att ett gemensamt straff ska bestämmas för flera mord eller ett mord och annan allvarlig brottslighet.

I propositionen betonas även att domstolen ska göra en helhetsbedömning av samtliga omständigheter som är relevanta för straffmätningen i det enskilda fallet. Det ska också beaktas att dessa kan föreligga i olika grad. Att det ska göras en samlad bedömning innebär att straffmätningen kan resultera i ett tidsbestämt straff, trots att det finns omständigheter som talar för ett livstidsstraff. Så kan t.ex. vara fallet om det samtidigt finns förmildrande omständigheter av viss styrka. Det kan exempelvis röra sig om att brottet har föregåtts av ett kraftigt provocerande beteende (jfr prop. 2008/09:118 s. 43). Om det saknas omständigheter som talar för livstids fängelse, ska ett tidsbestämt straff dömas ut, oavsett om det finns några förmildrande omständigheter eller inte.

I propositionen anges vidare att lagändringen innebär att straffnivån höjs även för mord som inte bestraffas med fängelse på livstid och att hela straffskalan bör användas vid straffmätningen.

I det förslag till bestämmelse om mord som regeringen överlämnade till riksdagen anges således att det som skäl för livstids fängelse särskilt ska beaktas om gärningen föregåtts av noggrann planering, präglats av särskild förslagenhet, syftat till att främja eller dölja annan brottslighet, inneburit svårt lidande för offret eller annars varit särskilt hänsynslös. Syftet med lagändringen är att livstidsstraffet ska kunna komma i fråga i betydligt större utsträckning än tidigare. Lagändringen av straffet för mord trädde i kraft den 1 januari 2020. (Se prop. 2018/19:138, bet. 2019/20:JuU4, rskr. 2019/20:34).

4 Brottsomständigheter

4.1 Brottsomständigheter som en försvårande omständighet

Vid bedömningen av straffvärdet ska, som anförts ovan, beaktas den skada, kränkning eller fara som gärningen inneburit, vad den tilltalade insett eller borde ha insett om detta samt de avsikter eller motiv som han eller hon haft. Det ska särskilt beaktas om gärningen inneburit ett allvarligt angrepp på någons liv eller hälsa eller trygghet till person (29 kap. 1 § brottsbalken). I uppräkningslistan i 29 kap. 2 § brottsbalken av omständigheter som särskilt ska beaktas vid bedömningen av straffvärdet, vid sidan av vad som gäller för varje särskild brottsstyp, nämns inte omständigheten att brottet har riktat sig mot en närstående. Uppräkningslistan är dock endast exemplifierande och i praxis har den omständigheten att en gärning riktat sig mot en närstående i regel setts som försvårande.

I samband med att straffskalan för mord den 1 juli 2009 ändrades till fängelse på viss tid, lägst tio och högst 18 år, eller på livstid anfördes i förarbetena att en omständighet som bör tala i skärpande riktning är att brottet har riktat sig mot en närstående (se prop. 2008/09:118 s. 43).

Av den genomgång av domstolsavgöranden som gjordes i samband med 2014 års reform framgår att den omständigheten att brottet har riktat sig mot en närstående också är en sådan omständighet som har beaktats i skärpande riktning vid bestämmande av straffet för mord (se prop. 2013/14:194 s. 23, se även t.ex. NJA 2013 s. 376). Det var således en sådan omständighet som enligt regeringen fortsättningsvis borde tala för att straffvärdet är så högt att påföljden ska bestämmas till livstids fängelse.

Efter 2014 års lagändring har Högsta domstolen inte prövat frågan om påföljden för mord i något fall som har riktat sig mot en närstående. I rättsfallet NJA 2015 s. 702, som gällde försök till mord, har Högsta domstolen som en försvårande omständighet beaktat att målsäganden blivit utsatt för brottet i sitt hem och att gärningspersonen var en närstående person som hon borde ha kunnat lita på. Brottet var i det fallet begånget före 2014 års lagändring. I RH 2018:14 har synnerliga skäl bedömts föreligga för att bestämma påföljden till livstids fängelse för en person som begått dubbelmord under påverkan av en allvarlig psykisk störning. Vid straffvärdebedömningen framhåller hovrätten bl.a. att det varit fråga om två mord och att brotten har riktat sig mot närstående.

I samband med den senaste lagändringen konstaterar regeringen, som framgått ovan, att riksdagens beslut i 2014 års lagstiftningsärendet inte har fått någon verkan och att de skäl för en straffskärpning som anfördes i det ärendet fortfarande gör sig gällande. Följaktligen anges den omständigheten att brottet har riktat sig mot en närstående som ett exempel på en omständighet som talar för att straffet ska bestämmas till livstids fängelse för mord (prop. 2018/19:138 s. 23 f.).

När det gäller utformningen av mordbestämmelsen konstaterar regeringen att de faktorer som bedömts tala för att straffvärdet motsvarar livstids fängelse är av varierande slag (se samma prop. s. 26 f.). Vid utformningen av bestämmelsen måste således beaktas att omständigheter av skiftande slag ska tala för livstids fängelse. Det bör säkerställas att de omständigheter som räknas upp i bestämmelsen inte anges för snävt, specifikt eller detaljerat. I annat fall finns risk för att livstids fängelse inte tillämpas trots att straffvärdet är sådant att ett livstidsstraff bör dömas ut. Samtidigt bör de angivna omständigheterna inte vara för vida, eftersom det då finns risk för att livstids fängelse kommer att tillämpas i fall som inte bör leda till ett sådant straff. Mot denna bakgrund kom bestämmelsens andra mening således att lyda: ”Som skäl för livstids fängelse ska det särskilt beaktas om gärningen föregåtts av noggrann planering, präglats av särskild förslagenhet, syftat till att främja eller dölja annan brottslighet, inneburit svårt lidande för offret eller annars varit särskilt hänsynslös.”

Enligt regeringen åskådliggör dessa omständigheter på ett bra sätt sådana förhållanden som bör tala för att påföljden ska bestämmas till livstids fängelse (prop. 2018/19:138 s. 27). Genom de avslutande orden ”eller annars varit särskilt hänsynslös” betonas därvid att även andra omständigheter än de dessförinnan nämnda kan tala för ett livstidsstraff. Detta följer i och för sig redan av orden ”särskilt beaktas” i den andra meningen. Enligt regeringens mening finns det emellertid skäl att än tydligare lyfta fram att även andra omständigheter än de som närmare preciseras i lagtexten kan tala för ett livstidsstraff.

Genom hänvisningen till en mer allmän omständighet som tar sikte på hänsynslöshet är det möjligt att fånga upp särskilt graverande omständigheter som är av sådant slag att de bör tala för ett livstidsstraff men som det inte finns skäl att lyfta fram särskilt i lagtexten. Att en omständighet av mer övergripande karaktär anges i bestämmelsen har även ett värde genom att den påminner om den helhetsbedömning som alltid ska göras i det enskilda fallet och den torde minska risken för att förhållanden som inte specifikt nämns i bestämmelsen inte beaktas tillräckligt. Uttrycket ”annars varit särskilt hänsynslös” täcker enligt regeringens mening in ytterligare omständigheter som vid 2014 års lagändring ansågs tala för att livstids fängelse skulle väljas och som rör brottsoffrets situation eller karaktären på angreppet mot honom eller henne, nämligen att brottet har riktat sig mot en närstående, att brottsoffret har befunnit sig i en skyddslös ställning, att brottet har utförts i offrets hem, att brottet har förövats inför ögonen på närstående till offret, t.ex. offrets barn, och att gärningsmännen har varit i numerärt överläge.

Genom hänvisningen i bestämmelsen om mord till att det som skäl för livstids fängelse särskilt ska beaktas om gärningen varit särskilt hänsynslös, ska således den omständigheten att gärningen har riktat sig mot en närstående anses tala för att påföljden ska bestämmas till livstids fängelse.

4.2 Begreppet närstående

Begreppet närstående förekommer på flera håll i brottsbalken, bl.a. i 4 kap. 4 a § första stycket (grov fridskränkning), 6 kap. 6 § andra stycket (grovt sexuellt övergrepp mot barn) och 29 kap. 2 § 8 (bedömning av straffvärdet vid brott som varit ägnade att skada tryggheten och tilliten hos ett barn i dess förhållande till en närstående). Det finns ingen gemensam definition av begreppet närstående utan ledning får sökas i förarbetena till respektive bestämmelse.

När det t.ex. gäller bestämmelsen i 4 kap. 4 a § första stycket brottsbalken om grov fridskränkning avser den brott som begåtts mot en närstående eller tidigare närstående person. I förarbetena anges att begreppet närstående eller tidigare närstående i första hand avser en person med vilken gärningspersonen har eller har haft ett förhållande, t.ex. någon som är eller har varit gift med gärningspersonen eller som sammanbor eller har sammanbott med denne under äktenskapsliknande förhållanden (prop. 1997/98:55 s. 132). Begreppet omfattar även personer som är närstående på annat sätt, t.ex. föräldrar, syskon, barn till gärningspersonen eller barn till en person som gärningspersonen bor eller har bott tillsammans med (styvbarn). Vid bedömningen av om brottsoffret är en närstående eller en tidigare närstående person är det normala kravet enligt propositionen att gärningspersonen och brottsoffret bor eller har bott tillsammans.

I rättsfallet NJA 2004 s. 97 tog Högsta domstolen ställning till om en flickvän som den tilltalade hade haft ett fast förhållande med, utan att de var sammanboende under äktenskapsliknande förhållanden, var en sådan närstående person som avses i 4 kap. 4 a § första stycket brottsbalken. Domstolen fann att förarbetena inte gav ett entydigt svar på frågan men att intentionen bakom bestämmelsen skulle tolkas så att detta var fallet. Genom utgången av detta rättsfall får Högsta domstolen anses ha betonat att man vid tolkningen av närståendebegreppet måste fästa stort avseende vid den aktuella bestämmelsens skyddsintresse. Begreppet kan således ha delvis olika betydelse och omfattning i olika sammanhang.

5 Brottsom utgjort ett led i en brottslighet som utövats i organiserad form

5.1 2014 och 2020 års reformer

I samband med 2014 års reform av straffet för mord gjordes en genomgång av domstolspraxis för att se vilka faktorer som var av betydelse för domstolarnas bedömning av straffvärdet i de fall där påföljden för mord bestämts till ett längre fängelsestraff än 14 år. Att gärningen utgjort ett led i en brottslighet som utövats i organiserad form har, såvitt framkommit, inte identifierats som en sådan försvårande omständighet som domstolarna har beaktat i skärpande riktning vid bestämmande av straffet för mord (se prop. 2018/19:138 s. 24 f.). Det innebär att dessa fall inte heller omfattas av regeringens utgångspunkt i proposition 2018/19:138 – att det ska vara de omständigheter som i praxis föranlett ett längre straff än fängelse i 14 år som särskilt ska beaktas som skäl för att välja livstidsstraff som påföljd. Kriteriet att gärningen utgjort ett led i en brottslighet som utövats i organiserad form omnämns inte heller i övrigt i förarbetena till mordbestämmelsen som en omständighet som särskilt bör beaktas som skäl för livstids fängelse. I propositionen framhålls dock att sådana omständigheter som anges i 29 kap. 2 § brottsbalken kan medföra att straffvärdet är så högt att fängelse på livstid bör dömas ut (s. 28).

5.2 En försvårande omständighet

Som framgått ovan finns i 29 kap. 2 § brottsbalken en exemplifierande uppräkningslista av omständigheter som, vid sidan av vad som gäller för varje särskild brottstyp, särskilt ska beaktas som försvårande vid bedömningen av straffvärdet. Utrymmet för att beakta sådana omständigheter utvidgades 2010 i syfte att öka spännvidden vid straffvärdebedömningen av brott i allmänhet (prop. 2009/10:147 s. 42).

I 29 kap. 2 § 6 brottsbalken angavs ursprungligen att det som en försvårande omständighet vid straffvärdebedömningen särskilt skulle beaktas om brottet utgjort ett led i en brottslig verksamhet som varit särskilt noggrant planlagd eller bedrivits i stor omfattning och i vilken den tilltalade spelat en betydande roll. Enligt förarbetena skulle det röra sig om en serie gärningar som hade övervägts före förverkligandet av brottet eller om en brottslighet som utan närmare planläggning ändå har bedrivits i stor omfattning (prop. 1987/88:120 s. 83 f.). Exempel på sådan brottslighet som punkten tog sikte på är försäljning av narkotika i organiserade former, systematisk häleriverksamhet, koppleri i stor omfattning i form av bordeller samt dobbleri som består i att driva spelklubbar. Även olika former av ekonomisk brottslighet kunde omfattas av punkten.

Bestämmelsen i sjätte punkten utvidgades genom 2010 års straffmättningsreform. Enligt den nuvarande lydelsen ska det som en försvårande

omständighet vid bedömningen av straffvärdet särskilt beaktas om brottet utgjort ett led i en brottslighet som utövats i organiserad form eller systematiskt eller om brottet föregåtts av särskild planering. I motiven angavs att det måste anses försvårande vid straffvärdebedömningen när brottslighet har bedrivits i organiserad form eller annars varit väl planerad (prop. 2009/10:147 s. 30 f.). Som skäl för att utvidga bestämmelsens tillämpningsområde angavs att den sällan syntes komma till användning och i sak också var snävt avgränsad. Enligt motiven borde det anses försvårande om ett brott utgjort ett led i en brottslighet utövad av flera personer som organiserat sig för att i samverkan begå ett flertal brott. Det fick då anses vara av underordnad betydelse vilken roll den tilltalade har spelat i den brottsliga verksamheten. Vidare borde det, oavsett om det varit fråga om en ensam gärningsman eller flera medverkande och, i det senare fallet, oavsett vilken roll var och en haft, anses försvårande om ett brott har utgjort ett led i en brottslighet där ett visst tillvägagångssätt upprepats ett flertal gånger. Dessutom borde det anses försvårande om särskild planering föregått brottet, oavsett om det varit fråga om ett enstaka brott eller ett brott i en brottslig verksamhet.

Med brottslighet som utövats i organiserad form avses enligt motiven brottslighet som har begåtts inom ramen för en struktur där flera personer samverkat under en inte helt obetydlig tidsperiod för att begå brott (prop. 2009/10:147 s. 43 f.). Det är inte tillräckligt att det aktuella brottet har skett i samverkan. Personerna ska ha ingått i en sammanslutning eller ett nätverk av viss kontinuitet vars syfte att begå brott sträckt sig längre än till enbart det aktuella brottet. Att brottet ska ha utgjort ett led i en brottslighet som utövats i organiserad form innebär att brottet ska ha haft ett naturligt samband med brottsligheten. Det är inte nödvändigt att brottet begåtts av den eller de som organiserat brottsligheten. I lagkommentaren till 29 kap. 2 § brottsbalken anges att det alltmer uppmärksammade problemet med gängbrottslighet i vissa förorter torde kunna hänföras till denna kategori (se Bäcklund m.fl., Brottsbalken, JUNO, uppdaterad 2019-07-01, kommentaren till 29 kap. 2 §). Det förutsätter dock att åklagaren lyfter fram och styrker att brottsligheten skett inom ramen för en sådan struktur.

Ett exempel på brottslighet som utövats i organiserad form som anges i motiven är fickstölder som begåtts av en grupp av personer (prop. 2009/10:147 s. 43). Ett annat exempel är illegal indrivningsverksamhet som en gruppering ägnat sig åt. Bestämmelsen är däremot inte tillämplig när ett brott begåtts inom en sammanslutning eller ett nätverk med legal verksamhet som inte utgör en täckmantel för illegal verksamhet.

Med brottslighet som utövats systematiskt avses enligt motiven brottslighet där ett visst tillvägagångssätt upprepats ett flertal gånger av antingen en ensam gärningsman eller av flera personer i samförstånd (prop. 2009/10:147 s. 43). Som ett exempel anges att någon vid upprepade tillfällen förmått någon annan till utbetalning av en förmån som han eller hon inte har haft rätt till. Ett annat exempel är om flera personer rånat olika butiker eller banker och då gått till väga på ett likartat sätt vid varje tillfälle.

I lagkommentaren till 29 kap. 2 § brottsbalken påpekas även att åklagaren, i överensstämmelse med vad som i allmänhet gäller i brottmål, i princip har bevisbördan för om en försvårande omständighet föreligger (se Bäcklund m.fl., Brottsbalken, JUNO, uppdaterad 2019-07-01, kommentaren till 29 kap. 2 §). Däremot är det inget som hindrar att domstolen vid straffmätningen beaktar försvårande omständigheter även om åklagaren inte åberopat dem i stämningsansökan, under förutsättning att omständigheten lyfts fram och behandlats under målets handläggning.

5.3 Praxisgenomgång

Inför upprättandet av utskottspromemorian gjorde justitieutskottets kansli en genomgång av ett stort antal domar för mord som meddelats av hovrätterna under perioden 2016–2019. Syftet var att undersöka hur den omständigheten att brotten hade haft kopplingar till s.k. gängbrottslighet hade beaktats av domstolarna. Kansliet valde att närmare studera straffvärdebedömningen i de fall där mordet hade begåtts med skjutvapen på allmän plats eller där det annars hade förekommit uppgifter om att den tilltalade hade kopplingar till kriminella grupperingar. Kansliet identifierade 17 sådana domar som var meddelade under den angivna perioden. Av utskottspromemorian framgår följande (s. 19 f.):

En domstol ska vid bestämmande av straffets längd göra en helhetsbedömning av samtliga omständigheter i det enskilda fallet och också beakta att dessa kan föreligga i olika grad. Det är vidare fråga om ett begränsat antal underrättsavgöranden, och många av dem omfattar dessutom flera mord eller annan brottslighet av mycket allvarligt slag, t.ex. mordförsök. Det är därför svårt att dra några mer långtgående slutsatser om hur olika omständigheter har beaktats vid domstolarnas straffvärdebedömning. I några fall som omfattar flera gärningspersoner har de tilltalade också medverkat till brottet i olika mån. Nedan redovisas några av de iakttagelser som har gjorts.

I domarna har totalt 25 personer dömts för mord. För elva personer har påföljden bestämts till livstids fängelse och för tre personer till fängelse i 18 år. I ytterligare fyra fall, där den tilltalade har varit under 21 år vid tidpunkten för brottet, har straffvärdet ansetts motsvara livstids fängelse (tre fall) eller fängelse i 18 år (ett fall). I en majoritet av fallen har (det samlade) straffvärdet alltså ansetts vara mycket högt.

I några av de studerade fallen har det ansetts utrett att brottet har ett samband med en konflikt mellan olika grupperingar eller att den tilltalade har ingått i ett kriminellt nätverk. I flera fall har domstolen dock inte tagit ställning till de påståenden som har förts fram om kopplingar till kriminella nätverk eller annan brottslig verksamhet. Det har inte i något fall gjorts gällande att brottet har utgjort ett led i en brottslighet som utövats i organiserad form. I en dom anges dock som en försvårande omständighet vid straffvärdebedömningen att gärningen har föregåtts av särskild planering inom ramen för ett kriminellt nätverk. I en annan dom har den omständigheten att mordet utförts på uppdrag av någon annan och att ersättning utgått ansetts tala i skärpande riktning. Straffvärdet har i båda de fallen ansetts motsvara livstids fängelse.

När det gäller de mord som har begåtts med skjutvapen har domstolarna vid bedömningen av straffvärdet i flera fall hänvisat till att skottlossningen har ägt rum på platser där andra personer som inte har varit inblandade i konflikten har befunnit sig. Andra omständigheter som i många fall har ansetts försvårande är att brottet har föregåtts av planering eller att gärningen har haft karaktären av en avrättning. I flera fall har det lyfts fram att brottsoffret måste ha känt stark dödsångest eller att offret har orsakats svårt lidande.

Sammanfattningsvis kan således noteras att domstolarna i de flesta av de fall som kan bedömas ha haft kopplingar till s.k. gängbrottslighet ansett att gärningen har haft ett straffvärde som motsvarar livstids fängelse. Domstolarna har dock inte hänvisat till att brotten har utgjort ett led i en brottslighet som utövats i organiserad form utan det har varit andra omständigheter som motiverat det höga straffvärdet.

6 Utvecklingen av det dödliga våldet

Brottsförebyggande rådet (Brå) beskriver i rapporten Dödligt våld i Sverige 1990–2017 (rapport 2019:6) det dödliga våldets karaktär och utveckling under perioden 1990–2017. Av rapporten framgår bl.a. följande.

Efter en längre tids nedåtgående trend har antalet fall av dödligt våld ökat något de senaste åren. Dagens nivå, motsvarande omkring 1 fall per 100 000 i befolkningen, är dock fortfarande lägre än nivån i början av 1990-talet, när antalet fall var omkring 1,3–1,4 per 100 000 i befolkningen. I ett globalt perspektiv uppvisar Sverige mycket låga nivåer av dödligt våld. Samtidigt har en viss typ av händelser, nämligen skjutvapenvåld (både med och utan dödlig utgång) mot män i åldern 15–29 år, ökat stort i Sverige efter 2008. Under första hälften av 2010-talet har antalet sådana offer per 100 000 invånare legat betydligt högre än i många andra europeiska länder.

De flesta fallen av dödligt våld sker i storstads länen. Studien visar också att det dödliga våldet är vanligare i socialt utsatta områden. Relaterat till befolkningen sker nära 3,5 gånger så mycket av det dödliga våldet i de områden som Polismyndigheten har listat som utsatta, och när det gäller det dödliga våldet mot män sker i dag en dryg femtedel av detta i dessa områden.

Under perioden 2014–2017 begicks totalt 410 fall av dödligt våld i Sverige. I ungefär en fjärdedel av dessa var brottsoffret en kvinna och i tre fjärdedelar en man. Ett genomgående och tydligt resultat av studien är att det dödliga våld som drabbar kvinnor respektive män sker i olika kontexter. När kvinnor faller offer för dödligt våld är det vanligast att gärningspersonen är en nuvarande eller tidigare partner. Vanliga orsaksteman är svartsjuka och separation. Dödligt våld från andra familjemedlemmar är också vanligt när brottsoffret är en kvinna. När män faller offer för dödligt våld är det i stället vanligt att någon av de inblandade tillhör den kriminella miljön, eller att en dispyt uppstått med någon utanför familjen.

Förutom skillnaderna i vilket dödligt våld som drabbar kvinnor respektive män visar studien att det dödliga våldet tydligt ändrat karaktär under den studerade perioden. Konflikter i den kriminella miljön har blivit vanligare, i synnerhet under de senaste åren. I analysen av dödligt våld 2014–2017 framgår bl.a. att när det gäller manliga brottsoffer tillhör brottsoffret och/eller gärningspersonen den kriminella miljön i 42 procent av fallen, varav det i 23 procent av fallen rör sig om brottsoffer och/eller gärningspersoner som tillhör ett kriminellt nätverk eller en kriminell gruppering. Samtidigt har en annan vanlig typ av dödligt våld, den mellan familjemedlemmar, visserligen minskat under samma period men utgör fortfarande en nästan lika stor kategori som dödligt våld vid konflikter i den kriminella miljön. Förändringen i dessa olika typer av kontext återspeglas genomgående i de olika analyserna av specifika omständigheter kring brotten. Antalet fall där brottsoffret är en man har ökat kraftigt de senaste åren. Sett till brottsoffrets ålder har det också varit en kraftig ökning bland yngre män. Även om den vanligaste brottsplatsen fortfarande är

en bostad, har bostäder som brottsplats tydligt minskat över tid. I stället har dödligt våld utomhus i urban miljö ökat. Även om knivvåld är den vanligaste våldsmetoden, oavsett om brottsoffren är kvinnor eller män, har användningen av skjutvapen vid dödligt våld fördubblats sedan mitten av 00-talet.

I en annan studie från Brå, baserad på intervjuer med tidigare medlemmar i kriminella förorts nätverk, uppger intervjupersonerna att konflikterna som leder till skjutningar oftast har sin grund i narkotikamarknaden men att det även kan handla om personliga relationer (Skjutningar i kriminella miljöer. En intervjustudie, rapport 2019:3). Oavsett ursprunget till en konflikt betonar intervjupersonerna att det är konfliktens konsekvenser som är det avgörande, alltså hur konflikten påverkar ens ställning och position inom den kriminella miljön. Det tycks med andra ord inte vara konfliktens orsaker i sig – narkotikaskulder, flickvänner eller försäljningsområden – som är det viktiga. Intervjupersonerna berättar vidare att ens omgivning bevakar varje steg man tar, och i kampen om position räknas allt. Därför tar man också saker på stort allvar. Många intervjupersoner ser skjutvapenvåldet som en investering i den egna kriminella karriären, eftersom våldet är ett sätt att bygga upp sitt rykte och därmed stärka sin position. Ryktet – att andra känner till ens namn och vet vad man går för – förknippas med vinster, som att man kan få mer inflytande över den lokala narkotikamarknaden. Samtidigt är ryktet kortvarigt och lätt att förlora, och det måste därför ständigt upprätthållas och försvaras. Konflikter och skjutningar kan därmed vara användbara i spelet om position och makt, både på narkotikamarknaden och i den kriminella miljön i stort.

Ett närliggande tema i intervjuerna handlar om att våldet har förändrats över tid. Intervjupersoner beskriver att mer eller grövre våld måste till för att flytta fram eller skydda den egna positionen. De säger också att unga, perifera deltagare i den kriminella miljön i högre grad än tidigare tar chansen att avancera genom att skjuta.

I intervjuerna begripliggörs skjutvapenvåldet också av intervjupersonerna som ett sätt att skydda sig själv. Detta motiveras utifrån både egna upplevelser av utsatthet och en mer övergripande medvetenhet om de risker som följer av att delta i den kriminella miljön. Den här miljön beskrivs som ett sammanhang där man ständigt riskerar det egna livet, eftersom alla – enligt intervjupersonerna – bär vapen och den våldsamma kampen om position ständigt pågår. Materialet belyser även hur skjutvapen förändrar konflikterna och påverkar våldsutövningen i den kriminella miljön, genom att de höjer risken för alla inblandade samtidigt som de begränsar andra möjliga alternativ. Flera intervjupersoner säger också att man måste skjuta först, för att hindra att man själv blir skjuten. Några menar därtill att behovet av den här typen av strategier har ökat över tid och att man behöver ta till grovt våld för att hindra en hämndaktion som man räknar med ska inträffa.

7 Straffbestämmelsen om mord

Utskottets förslag: I straffbestämmelsen om mord ska, utöver de försvårande omständigheter som redan framgår av bestämmelsen, även anges att det som skäl för livstids fängelse särskilt ska beaktas om gärningen riktat sig mot en närstående eller utgjort ett led i en brottslighet som utövats i organiserad form.

Promemorians förslag överensstämmer med utskottets.

Remissinstanserna: Förslaget har fått ett blandat mottagande av remissinstanserna. Flera remissinstanser tillstyrker eller har inte någon invändning mot förslaget, nämligen *Sundsvalls tingsrätt*, *Domstolsverket*, *Polismyndigheten*, *Säkerhetspolisen*, *Kriminalvården*, *Brottsoffermyndigheten*, *Statens institutionsstyrelse*, *Barnombudsmannen*, *Statskontoret*, *Uppsala universitet (Nationellt centrum för kvinnofrid)*, *Umeå universitet (samhällsvetenskapliga fakulteten)* och *Sveriges kristna råd*. Polismyndigheten anför som en allmän utgångspunkt att det alltid är angeläget att det finns straffbestämmelser som motverkar allvarlig brottslighet. Enligt Barnombudsmannen bekräftar förslaget att samhället ser allvarligt på våld som på olika vis drabbar barn och det svarar också mot principen om barnets bästa och visar att Sverige skyddar barn mot våld i hemmet. *Åklagarmyndigheten* motsätter sig i och för sig inte det föreslagna tillägget men ifrågasätter behovet av ändringen. Inte heller *Göta hovrätt* motsätter sig förslaget men har synpunkter på den närmare utformningen av den omständighet som tar sikte på gärningar som begås i sammanhang av kriminella grupperingar. *Socialstyrelsen* förordar ett förtydligande i lagtexten när det gäller gärningar som riktat sig mot en närstående men har i övrigt inga synpunkter på förslaget. *Riksdagens ombudsmän*, *Svea hovrätt*, *Hovrätten för Nedre Norrland*, *Stockholms tingsrätt*, *Örebro tingsrätt*, *Malmö tingsrätt*, *Vänersborgs tingsrätt*, *Luleå tingsrätt*, *Justitiekanslern*, *Brottsförebyggande rådet*, *Lunds universitet (juridiska fakultetsstyrelsen)*, *Stockholms universitet (juridiska fakultetsnämnden och kriminologiska institutionen)* och *Sveriges advokatsamfund* avstyrker eller är kritiska till den föreslagna ändringen.

Flera remissinstanser, t.ex. *Riksdagens ombudsmän*, *Svea hovrätt*, *Stockholms tingsrätt* och *Örebro tingsrätt*, pekar på att straffbestämmelsen om mord nyligen har ändrats. Riksdagens ombudsmän anför att det torde vara mycket ovanligt att justeringar i en författning görs så snart in på en genomförd lagändring och att det för att motivera en sådan ordning fordras att det finns ett tydligt behov. Svea hovrätt påtalar att det knappast finns några erfarenheter av den nya bestämmelsens praktiska tillämpning och att det inte heller har framkommit att det skulle finnas några grundläggande brister i utformningen av bestämmelsen. Att på det sätt och av de skäl som föreslås ändra innehållet i en nyss beslutad bestämmelse öppnar enligt hovrätten för hastiga och mindre väl genomtänkta förändringar av central lagstiftning. Hovrätten framhåller

också att täta förändringar av viss straffrättslig lagstiftning medför att rättsväsendet i lång tid framöver måste tillämpa flera olika lydelse av samma bestämmelse parallellt. Örebro tingsrätt anser att det är rimligt att först utvärdera vilken effekt den senaste lagändringen får innan ytterligare förändringar genomförs.

Ett antal remissinstanser ifrågasätter behovet av den föreslagna ändringen, däribland *Svea hovrätt*, *Åklagarmyndigheten* och *Sveriges advokatsamfund*. Remissinstanserna hänvisar bl.a. till att de föreslagna omständigheterna redan i dag är att betrakta som försvårande vid bedömningen av straffvärdet för mord och att den omständigheten att gärningen har riktat sig mot en närstående omfattas av uttrycket ”annars varit särskilt hänsynslös” i bestämmelsens nuvarande lydelse. När det gäller omständigheten att gärningen utgjort ett led i en brottslighet som utövats i organiserad form menar Åklagarmyndigheten att det enligt gällande rätt inte är lika tydligt att omständigheten kan utgöra skäl för just livstids fängelse för mord. Enligt myndigheten framgår det emellertid tydligt av 29 kap. 2 § 6 brottsbalken att omständigheten särskilt ska beaktas vid straffvärdebedömningen. Sveriges advokatsamfund menar att gängkriminella personers dödsskjutningar på öppen gata redan täcks av andra omständigheter som nämns i 3 kap. 1 § brottsbalken. En liknande synpunkt framförs av *Malmö tingsrätt*.

Svea hovrätt, *Brottsförebyggande rådet* och *Stockholms universitet (kriminologiska institutionen)* anser att förslaget bryter mot systematiken i 3 kap. 1 § brottsbalken eftersom det innebär att omständigheter som tar sikte på specifika situationer blandas med omständigheter som är mer allmänt hållna. *Justitiekanslern* framhåller att bestämmelsen enligt den föreslagna lydelsen skulle få en alltför kasuistisk utformning. Justitiekanslern pekar också på risken att förslaget skapar tillämpningsproblem, särskilt i förhållande till andra omständigheter som ska beaktas som skäl för livstids fängelse men som inte särskilt nämns i bestämmelsen. *Svea hovrätt* anser att förslaget riskerar att begränsa domstolarnas utrymme att göra en allsidig bedömning vid straffmätningen, bl.a. skulle frågan om betydelsen av att en viss omständighet inte nämns i paragrafen kunna bli relevant på ett sätt som den inte blir vid en mindre detaljerad reglering. Liknande synpunkter framförs av *Hovrätten för Nedre Norrland*, *Vänersborgs tingsrätt* och *Brottsförebyggande rådet*.

Flera remissinstanser pekar på olika tillämpningssvårigheter när det gäller omständigheten att gärningen utgjort ett led i en brottslighet som utövats i organiserad form. *Svea hovrätt* ifrågasätter om den föreslagna ändringen skulle få den effekt på det gängrelaterade våldet som eftersträvas med hänsyn till de svårigheter som kan finnas för åklagaren att bevisa att brottet har utgjort ett led i en brottslighet som utövats i organiserad form. Även *Malmö tingsrätt* bedömer att det i många fall blir svårt att avgöra om omständigheten är styrkt. Bevissvårigheterna kan enligt tingsrätten leda till att omständigheten förhållandevis sällan kommer att vara skälet för att påföljden bestäms till fängelse på livstid. Tingsrätten framhåller också vikten av att bestämmelsen i 3 kap. 1 § brottsbalken utformas så att det blir tydligt när påföljden ska

bestämmas till fängelse på livstid och när ett tidsbestämt straff kan bli aktuellt. Den tillförda omständigheten att gärningen utgjort ett led i en brottslighet som utövats i organiserad form medför enligt tingsrätten inte sådan tydlighet. Enligt *Göta hovrätt* tycks det råda en diskrepans mellan vad promemorian vill träffa med den nya omständigheten och vad den valda formuleringen medger. *Brottsförebyggande rådet* menar att den föreslagna lagändringen inte kommer att omfatta de situationer som avses, bl.a. mot bakgrund av att relationer och samarbete i den kriminella miljön snarare präglas av ombytliga relationer och instabila strukturer än att de utövas i organiserad form. *Stockholms universitet (kriminologiska institutionen)* och *Sveriges advokatsamfund* har liknande invändningar.

Hovrätten för Nedre Norrland anser att begreppet närstående medför svårigheter vid den praktiska tillämpningen och anför bl.a. att avgränsningen av begreppet som sådant är problematisk. *Malmö tingsrätt* anser däremot att omständigheten som tar sikte på brott mot närstående är tydligt avgränsad och förefaller lätt att tillämpa. Enligt *Socialstyrelsen* bör det framgå av lagtexten att även den omständigheten att gärningen riktat sig mot en tidigare närstående person ska beaktas som skäl för livstids fängelse.

Några remissinstanser, bl.a. *Malmö tingsrätt* och *Vänersborgs tingsrätt*, anser att det finns skäl att överväga andra lagtekniska lösningar, t.ex. en gradindelning av brottet.

Skälen för utskottets förslag

Allmänna utgångspunkter

Bakom de skärpningar av straffet för mord som gjorts det senaste decenniet ligger bl.a. förändringar som skett i samhället över längre tid och som inneburit att synen på allvarliga former av avsiktliga angrepp på enskildas fysiska integritet är strängare i dag än tidigare. Det finns t.ex. numera en större medvetenhet om att sådana angrepp drabbar målsäganden inte bara fysiskt utan även leder till psykiska påfrestningar. Det har också i större utsträckning uppmärksammats att offrets omgivning påverkas av brottsligheten liksom att de allvarliga våldsbrotten skapar rädsla och kan verka begränsande för en vidare krets av människor. Denna utveckling har medfört att de allvarliga våldsbrotten anses utgöra ett större hot mot enskilda än tidigare.

Avsikten med de ändringar av straffbestämmelsen om mord som gjorts de senaste åren är att skärpa straffet för brottet genom att livstids fängelse ska komma i fråga i betydligt större omfattning än tidigare. Enligt utskottet gör sig de skäl för straffskärpning som anfördes i 2014 års lagstiftningsärende alljämt gällande, och de synpunkter vissa remissinstanser framfört ger inte utskottet anledning att göra någon annan bedömning än riksdagen gjorde i det ärendet. För att ytterligare markera samhällets avståndstagande från uppsåtligt dödande, och för att den straffrättsliga reaktionen ska avspegla brottets allvar, bör alltså livstids fängelse kunna komma i fråga i betydligt större utsträckning än vad som tidigare varit fallet. Genom den senaste ändringen av

bestämmelsen om mord, som trädde i kraft den 1 januari 2020, bör man också i stora delar kunna uppnå detta.

Som flera remissinstanser påtalar innebär förslaget i utskottspromemorian att straffbestämmelsen om mord ändras två gånger på relativt kort tid. Utskottet har förståelse för de synpunkter som framförs av bl.a. *Svea hovrätt* och delar uppfattningen att täta förändringar av straffrättslig lagstiftning inte bör genomföras utan att det finns goda skäl. I förevarande fall väcktes frågan om en lagändring i en följdmotion till regeringens proposition Straffet för mord (prop. 2018/19:138). Propositionen behandlades av justitieutskottet under hösten 2019 och låg till grund för den lagändring som trädde i kraft den 1 januari 2020. Vid behandlingen av regeringens proposition uttalade utskottet att det var viktigt att den skärpning av straffet för mord som föreslogs i propositionen kunde träda i kraft så snart som möjligt. Utskottet föreslog därför att riksdagen skulle anta det lagförslag som lades fram i propositionen och uttalade att utskottet hade för avsikt att i samband med beredningen av yrkandet i följdmotionen återkomma till frågan om straffbestämmelsen om mord bör kompletteras med ytterligare omständigheter som särskilt ska beaktas som skäl för livstids fängelse. Även om det yrkandet tidigare hade brutits ut ur ärendet för att beredas i enlighet med de beredningskrav som gäller i lagstiftningsärenden bör de båda ändringarna således ses som delar av samma ärende. Om motionsyrkandet i stället hade behandlats i samband med beredningen av regeringens proposition hade detta dock inneburit en avsevärd fördröjning av hela ärendet. Trots att bestämmelsen nyligen har ändrats anser utskottet därför att det finns skäl att nu på nytt överväga behovet av en lagändring.

Vid bedömningen av vilka omständigheter som enligt straffbestämmelsen om mord särskilt ska beaktas som skäl för livstids fängelse har man i 2020 års lagstiftningsärende utgått från de omständigheter som i 2014 års lagstiftningsärende ansågs tala för ett livstidsstraff. Genom att använda uttrycket "särskilt beaktas" framgår också att det inte är fråga om någon uttömmande uppräkningslista utan även andra omständigheter än de angivna kan alltså beaktas som skäl för livstids fängelse. Det betonas även att domstolen ska göra en helhetsbedömning av samtliga omständigheter i det enskilda fallet.

Av den straffrättsliga legalitetsprincipen följer att straffbestämmelser måste vara begripliga och i tillräcklig grad tydliga. För den enskilde ska det vara möjligt att i förväg med rimlig säkerhet bedöma vilken påföljd som han eller hon riskerar. I detta ligger också att regleringen måste vara utformad på ett sådant sätt att den leder till att lika fall behandlas lika av domstolarna. Som Högsta domstolen framhållit i NJA 2016 s. 3 är fängelse på livstid lagens strängaste straff och utgör ett synnerligen hårt ingripande mot den dömda, vilket ställer särskilda krav på att lagstiftningen inte får vara otydlig.

I 3 kap. 1 § brottsbalken, i dess lydelse fr.o.m. den 1 januari 2020, anges vissa omständigheter som särskilt ska beaktas som skäl för livstids fängelse för mord. I förarbetena till bestämmelsen anförs att det kan finnas vissa nackdelar med en sådan lagteknisk utformning, bl.a. framhålls risken för att

domstolarna lägger alltför stor vikt vid de omständigheter som tas upp i bestämmelsen och att andra faktorer som också bör beaktas vid bedömningen inte får samma genomslag (prop. 2018/19:138 s. 21 f.).

I utskottspromemorian föreslås att straffbestämmelsen om mord ska kompletteras med ytterligare två omständigheter som särskilt ska beaktas som skäl för livstids fängelse – att gärningen riktat sig mot en närstående och att gärningen har utgjort ett led i en brottslighet som utövats i organiserad form. Mot en sådan ändring skulle kunna invändas att en uppräknings av ytterligare omständigheter ökar den ovannämnda risken för att andra faktorer som inte anges i bestämmelsen får mindre betydelse. Lagstiftaren brukar också normalt avstå från att lämna alltför detaljerade riktlinjer för påföljdsvalet direkt i straffbestämmelsen och i stället lämna utrymme för domstolarna att göra en nyanserad och anpassningsbar straffmätning. Flera remissinstanser, däribland *Svea hovrätt*, *Hovrätten för Nedre Norrland* och *Justitiekanslern* pekar också på risken för att sådana omständigheter som inte uttryckligen anges i bestämmelsen får mindre betydelse och att en mer detaljerad reglering begränsar domstolarnas möjligheter att göra en allsidig bedömning vid straffmätningen.

Utskottet konstaterar att lagstiftaren i detta fall redan har valt en lösning med riktlinjer för påföljdsvalet. Vad som därför bör övervägas närmare är om dessa riktlinjer har fått en lämplig avgränsning. I enlighet med vad som anförs i proposition 2018/19:138 (s. 22) bör man inte heller överdriva farhågorna om att försvårande omständigheter som inte tas upp i bestämmelsen inte kommer att beaktas tillräckligt. Domstolarna har stor vana av att hantera exemplifierande uppräknings av olika slag, t.ex. vid tillämpningen av kvalifikationsgrunder vid gradindelade brott. Argumentet kan därför inte anses ha en sådan tyngd att en lagändring i syfte att komplettera bestämmelsen med ytterligare omständigheter som särskilt ska beaktas som skäl för livstids fängelse av den anledningen inte bör genomföras. Inte heller det som *Svea hovrätt* anför om att de föreslagna omständigheterna är något snävare än de befintliga, mer allmänt hållna bedömningskriterierna och ökar detaljnivån i bestämmelsen är enligt utskottet tillräckliga skäl för att avstå från att komplettera bestämmelsen med dessa. Utskottet delar i denna del inte *Justitiekanslerns* uppfattning att bestämmelsen skulle få en alltför kasuistisk utformning. Bestämmelsen kommer inte heller efter en sådan komplettering som här övervägs att innehålla en uttömmande uppräknings, och den kommer även i fortsättningen att lämna utrymme för domstolen att komma till det mest rimliga resultatet efter en helhetsbedömning i det enskilda fallet.

Några remissinstanser, bl.a. *Malmö tingsrätt* och *Vänersborgs tingsrätt*, anser att det finns skäl att även överväga andra lagtekniska lösningar, t.ex. en gradindelning av brottet. Utskottet konstaterar att en så omfattande förändring av straffbestämmelsen om mord kräver närmare överväganden som inte är möjliga att göra inom ramen för detta ärende.

Det finns ett behov av att förtydliga lagstiftningen när det gäller brott mot närstående

Mäns våld mot kvinnor och våld i nära relationer är ett allvarligt samhällsproblem som orsakar stort lidande för många. Brottsligheten medför inte bara konsekvenser för dem som utsätts för brott utan drabbar även andra, t.ex. barn som bevittnar våld i hemmet. Familjerelaterade fall av dödligt våld är enligt Brottsförebyggande rådets rapport Dödligt våld i Sverige 1990–2017 en av de vanligaste typerna av dödligt våld. Denna kategori motsvarar cirka en fjärdedel av allt dödligt våld i Sverige. När kvinnor faller offer för dödligt våld är det vanligast att gärningspersonen är en nuvarande eller tidigare partner. Brottet sker dessutom ofta i den egna bostaden, en plats där alla ska ha rätt att få känna sig trygga.

I detta sammanhang kan även noteras de senaste årens utveckling med en allt större andel personer som upplever otrygghet, och att kvinnor överlag upplever en betydligt större otrygghet än män (Nationella trygghetsundersökningen).

Mäns våld mot kvinnor och våld i nära relationer måste bekämpas med kraft. En viktig del i detta arbete är att stärka det straffrättsliga skyddet för närstående. Som flera remissinstanser påpekar betraktas det förhållandet att brottet har riktat sig mot en närstående redan i dag som en försvårande omständighet vid bedömningen av straffvärdet för mord. Av förarbetena till den senaste ändringen av 3 kap. 1 § brottsbalken framgår också att detta är en omständighet som anses tala för livstids fängelse och som omfattas av hänvisningen till att en gärning annars varit särskilt hänsynslös (prop. 2018/19:138 s. 28 och 33). Mot bakgrund av Högsta domstolens avgörande i NJA 2016 s. 3 och vad domstolen där uttalar om den straffrättsliga legalitetsprincipen är det emellertid enligt utskottets uppfattning viktigt att det tydligt framgår att brott som begås mot en närstående bör föranleda livstids fängelse. För att öka förutsebarheten för den enskilde och säkerställa att domstolarna tar denna omständighet i beaktande anser utskottet därför att det i straffbestämelsen om mord uttryckligen bör anges att det som skäl för livstids fängelse särskilt ska beaktas att gärningen har riktat sig mot en närstående. Utskottet delar således inte den uppfattning som framförs av bl.a. *Svea hovrätt*, *Åklagarmyndigheten* och *Sveriges advokatsamfund* att det inte skulle finnas något behov av ett förtydligande i detta avseende.

Utformningen av bestämmelsen när det gäller brott mot närstående

Utskottet anser alltså att det direkt av lagtexten bör framgå att dödligt våld som riktats mot en närstående bör föranleda livstids fängelse. När det gäller den närmare utformningen av bestämmelsen framhåller *Hovrätten för Nedre Norrland* att begreppet närstående kan medföra svårigheter vid den praktiska tillämpningen av bestämmelsen. *Malmö tingsrätt* anser däremot att omständigheten är tydligt avgränsad och förefaller lätt att tillämpa.

Utskottet konstaterar att begreppet närstående är vanligt förekommande i lagstiftningen och att begreppet kan ha delvis olika betydelse och omfattning i olika sammanhang. Vid bedömningen av vem som ska räknas som närstående enligt den nu föreslagna bestämmelsen bör ledning hämtas i den personkrets som omfattas av de grova fridskränkingsbrotten i 4 kap. 4 a § brottsbalken. Med närstående avses således i första hand en person med vilken gärningspersonen har eller har haft ett förhållande, t.ex. någon som är eller har varit gift med gärningspersonen eller som sammanbor eller har sammanbott med denne under äktenskapsliknande förhållanden. Även sårbar bör kunna omfattas. Med närstående avses vidare egna barn och barn till en person som gärningspersonen bor eller har bott tillsammans med (styvbarn). Begreppet omfattar också personer som är närstående på annat sätt, t.ex. gärningspersonens föräldrar, syskon eller andra nära släktingar.

När kvinnor utsätts för dödligt våld beror det, som *Socialstyrelsen* framhåller, inte sällan på separation och svartsjuka. I de fall som angetts ovan bör därför även tidigare närstående personer omfattas av den nya kvalifikationsgrunden. Till skillnad från Socialstyrelsen anser utskottet inte att detta uttryckligen behöver anges i lagtexten.

Att lägga till begreppet närstående i straffbestämmelsen om mord kan enligt *Hovrätten för Nedre Norrland* medföra en risk för att omständigheten beaktas i situationer som egentligen inte åsyftas, t.ex. vid s.k. barmhärtighetsmord. Enligt hovrätten riskerar exemplifieringen samtidigt att exkludera situationer som det kan finnas anledning att bedöma strängare, t.ex. när offret inte i lagens mening anses som närstående men där relationen till gärningspersonen ändå är sådan att den bör få betydelse vid bedömningen av straffvärdet. Utskottet vill i det här sammanhanget understryka att det alltid ska göras en helhetsbedömning av samtliga omständigheter som är relevanta för straffmätningen i det enskilda fallet. Det innebär att straffmätningen kan resultera i ett tidsbestämt straff, trots att det finns faktorer som talar för ett livstidsstraff. Så kan t.ex. vara fallet om det samtidigt finns förmildrande omständigheter av viss styrka, t.ex. att brottet har föranletts av stark mänsklig medkänsla. Utskottet framhåller vidare att uppräkningslistan av de försvårande omständigheterna i 3 kap. 1 § brottsbalken inte är uttömmande och att den nya kvalifikationsgrunden således inte är avsedd att utesluta att andra nära relationer mellan gärningspersonen och brottsoffret kan komma att beaktas inom ramen för straffmätningen.

Mot bakgrund av det anförda föreslår utskottet att en ny kvalifikationsgrund införs i 3 kap. 1 § brottsbalken som innebär att det som skäl för livstids fängelse särskilt ska beaktas om gärningen riktat sig mot en närstående.

Det finns ett behov av att förtydliga lagstiftningen när det gäller gängbrottslighet

Det dödliga skjutvapenvåldet i kriminella miljöer har ökat markant i Sverige under senare år. Våldet utövas dessutom allt oftare utomhus i stadsmiljö där

utomstående personer löper stor risk att komma till skada. I flera bostadsområden har den ökade kriminaliteten och gängbildningarna påverkat de boendes livsvillkor på ett negativt sätt. Denna utveckling mot en allt grövre gängbrottslighet, inte minst i socialt utsatta områden, är mycket oroväckande och måste vändas. Samhället måste tydligt markera det oacceptabla i dessa handlingar, och kraftfulla åtgärder bör därför vidtas mot det gängrelaterade våldet.

Enligt den lagändring som trädde i kraft den 1 januari 2020 ska det som skäl för livstids fängelse för mord särskilt beaktas om gärningen föregåtts av noggrann planering, präglats av särskild förslagenhet, syftat till att främja eller dölja annan brottslighet, inneburit svårt lidande för offret eller annars varit särskilt hänsynslös. I förarbetena till bestämmelsen anges att dessa omständigheter endast utgör exempel på sådana förhållanden som talar för att straffet ska bestämmas till livstids fängelse (prop. 2018/19:138 s. 28 och 33). Det kan alltså finnas andra försvårande omständigheter som medför att straffvärdet är så högt att fängelse på livstid bör dömas ut. Det kan enligt förarbetena t.ex. röra sig om sådana omständigheter som anges i 29 kap. 2 § brottsbalken. Där anges bl.a. att det som en försvårande omständighet vid bedömningen av straffvärdet särskilt ska beaktas om ett brott utgjort ett led i en brottslighet som utövats i organiserad form. En annan omständighet som enligt förarbetena bör tala för livstids fängelse är att brottet har begåtts i samband med brott i vinningssyfte.

Som angetts ovan har justitieutskottets kansli studerat straffvärdebedömningen i ett antal fall där mord har begåtts med skjutvapen på allmän plats eller där det annars har förekommit uppgifter om att den tilltalade har kopplingar till kriminella grupperingar. Flera av de omständigheter som anges ovan har ansetts föreligga i de fallen, t.ex. att gärningen föregåtts av noggrann planering, inneburit svårt lidande för offret eller annars varit särskilt hänsynslös. Straffvärdet har också i flera av fallen ansetts motsvara livstids fängelse. Samtidigt kan konstateras att domstolarna i nästan hälften av fallen inte har ansett att straffvärdet motsvarar livstids fängelse.

Lagändringen den 1 januari 2020, som innebär att de omständigheter som nämns ovan särskilt ska beaktas som skäl för livstids fängelse, kan förväntas leda till att livstidsstraffet kommer i fråga i större utsträckning än tidigare. I ytterligare något eller några av de granskade fallen, där sådana omständigheter förekom, skulle således straffvärdet troligen ha ansetts motsvara livstids fängelse om gärningarna begåtts i dag. *Malmö tingsrätt* och *Sveriges advokatsamfund* ifrågasätter också om inte det som den föreslagna bestämmelsen avser att träffa redan nu täcks av de omständigheter som räknas upp i 3 kap. 1 § brottsbalken. Flera remissinstanser framhåller även att den omständigheten att brottet utgjort ett led i en brottslighet som utövats i organiserad form redan i dag ska beaktas som försvårande vid bedömningen av straffvärdet för mord.

Även om omständigheterna vid mord som begås inom ramen för kriminella grupperingar redan med den nuvarande lagstiftningen ofta kommer att vara sådana att brotten föranleder livstids fängelse finns det enligt utskottets

uppfattning en risk för att domstolarna inte i tillräcklig utsträckning beaktar den omständigheten att ett mord har begåtts inom ramen för kriminella strukturer. Det förhållandet att brottet utgjort ett led i en brottslighet som utövats i organiserad form ska visserligen beaktas som en försvårande omständighet enligt 29 kap. 2 § 6 brottsbalken. Av den bestämmelsen framgår emellertid inte, som *Åklagarmyndigheten* också påpekar, att detta bör utgöra skäl för just livstids fängelse för mord. Med hänsyn till den ökning som har skett av det dödliga våldet i kriminella miljöer finns det enligt utskottet också anledning att särskilt markera och tydliggöra att samhället ser mycket allvarligt på sådan brottslighet. Detta gäller inte minst eftersom det gängrelaterade våldet inte sällan utövas med skjutvapen i offentliga miljöer där även andra personer som inte är involverade i konflikten riskerar att skadas eller dödas. Straffbestämmelsen om mord bör därför kompletteras med en omständighet som tar sikte på brott som har begåtts inom ramen för kriminella strukturer. Ett sådant tillägg kan också antas bidra till en enhetlig rättstillämpning och att göra tillämpningsområdet mer förutsebart för den enskilde.

Utformningen av bestämmelsen när det gäller gängbrottslighet

När det gäller utformningen av bestämmelsen anser utskottet att det finns flera fördelar med att använda samma begrepp som i dag används för vad som i dessa sammanhang ska beaktas som en försvårande omständighet, dvs. att brottet utgjort ett led i en brottslighet som utövats i organiserad form. Detta begrepp torde enligt utskottet omfatta den största delen av det gängrelaterade dödliga våldet som lagändringen främst tar sikte på. Det är visserligen korrekt som bl.a. *Brottsförebyggande rådet* påpekar att relationer och samarbeten i den kriminella miljön i dag i viss mån präglas av ombytliga relationer och instabila strukturer. Enligt utskottet torde dock även dessa något svagare grupperingar i många fall nå upp till kravet på att det ska röra sig om ett nätverk av viss kontinuitet för att brottsligheten ska anses utövad i organiserad form.

Att brottet ska ha utgjort ett led i en brottslighet som utövats i organiserad form innebär att brottet ska ha haft ett naturligt samband med brottsligheten. Utskottet delar dock inte den uppfattningen som förs fram av *Sveriges advokatsamfund* att detta innebär att endast den brottslighet som utgör själva verksamhetsidén omfattas av begreppet. Även sådana gärningar som har ett direkt samband med den huvudsakliga verksamheten, t.ex. våldsbrottslighet i syfte att överta marknadsandelar i narkotikahandeln, torde kunna omfattas, och således anses utgöra ett led i en brottslighet som utövats i organiserad form. Däremot stämmer det att de skjutningar som i dag förekommer också kan ha andra orsaker som inte kan anses ha ett sådant samband med den organiserade brottsligheten att de kommer att omfattas av bestämmelsen. Detta är dock enligt utskottet inte en anledning att avstå från att införa den föreslagna bestämmelsen.

En annan fördel med att använda sig av rekvisitet att brottet har utgjort ett led i en brottslighet som utövats i organiserad form är att domstolarna är vana att hantera denna prövning samt att det redan i dag finns en praxis på området. Detta överväger enligt utskottet den omständigheten som lyfts fram av *Göta hovrätt* att formuleringen ställer upp ett krav på ett något starkare samband än att gärningen har begåtts inom ramen för kriminella grupperingar eller av någon med kopplingar till kriminella grupperingar. Som framgått av den genomgång av praxis som gjordes i promemorian torde också flera av de mord som begås inom ramen för kriminella grupperingar men som inte når upp till kravet att gärningen utgjort ett led i en brottslighet som utövats i organiserad form, på grund av andra omständigheter ha ett så högt straffvärde att påföljden bestäms till livstids fängelse. Genom att ange att det som skäl för livstids fängelse för mord särskilt ska beaktas att gärningen utgjort ett led i en brottslighet som utövats i organiserad form säkerställs dock att dessa fall i större utsträckning än i dag leder till livstids fängelse även i de fall där ingen av de övriga omständigheterna som särskilt ska beaktas som skäl för livstids fängelse är för handen.

Som anförts tidigare gäller redan i dag att för att domstolen ska beakta den omständigheten att brottet utgjort ett led i en brottslighet som utövats i organiserad form som en försvårande omständighet måste åklagaren lyfta fram och styrka att brottsligheten skett inom ramen för en sådan struktur. Detsamma kommer att gälla för att domstolen som skäl för livstids fängelse för mord särskilt ska beakta att gärningen utgjort ett led i en brottslighet som utövats i organiserad form. Det rör sig således om omständigheter som åklagaren redan i dag har anledning att utreda och styrka. Det är visserligen så att det i vissa fall, som *Svea hovrätt* och *Malmö tingsrätt* pekar på, kan förekomma bevisvärigheter och att dessa innebär att bestämmelsen inte fullt ut får det genomslag som eftersträvas. Enligt utskottet är detta dock inte en anledning att inte genomföra den föreslagna lagändringen. Genom att ange att det är en omständighet som särskilt ska beaktas som skäl för livstids fängelse kan dessutom antas att en åklagare i större utsträckning än i dag kommer att utreda om det föreligger sådana omständigheter.

Mot denna bakgrund föreslår utskottet att en ny kvalifikationsgrund införs i 3 kap. 1 § brottsbalken som innebär att det som skäl för livstids fängelse särskilt ska beaktas om gärningen har utgjort ett led i en brottslighet som utövats i organiserad form.

8 Ikraftträdande- och övergångsbestämmelser

Utskottets förslag: Lagändringen ska träda i kraft den 1 januari 2021.

Utskottets bedömning: Några särskilda övergångsbestämmelser behövs inte.

Promemorians förslag och bedömning överensstämmer med utskottets i frågan om att det inte behövs några särskilda övergångsbestämmelser. I promemorian föreslås att lagändringen ska träda i kraft den 1 augusti 2020.

Remissinstanserna lämnar inte några synpunkter på promemorians förslag och bedömning.

Skälen för utskottets förslag och bedömning: Lagändringen bör träda i kraft så snart som möjligt. Utskottet föreslår att detta sker den 1 januari 2021.

Några särskilda övergångsbestämmelser behövs inte. Av 5 § andra stycket lagen (1964:163) om införande av brottsbalken följer att den ändrade bestämmelsen inte får tillämpas på ett sådant sätt att den ges retroaktiv verkan till den tilltalades nackdel.

9 Konsekvenser

Utskottets bedömning: Förslaget bedöms endast få marginella konsekvenser för rättsväsendets myndigheter och bör kunna finansieras inom ramen för befintliga anslag.

Promemorians bedömning överensstämmer med utskottets.

Remissinstanserna: *Rättsmedicinalverket* bedömer att lagförslaget på sikt kan förväntas leda till ett ökat antal riskutredningar enligt lagen (2006:45) om omvandling av fängelse på livstid.

Skälen för utskottets bedömning: Den föreslagna lagändringen innebär att det i straffbestämmelsen om mord införs två nya omständigheter som särskilt ska beaktas som skäl för livstids fängelse. Dessa kan förväntas leda till en mindre ökning av användandet av livstidsstraffet. Förslaget kan således på längre sikt komma att innebära vissa kostnadsökningar för Kriminalvården och Statens institutionsstyrelse. Dessa bedöms dock som marginella och bör kunna finansieras inom ramen för befintliga anslag. Förslaget förväntas inte heller ha några beaktansvärda konsekvenser för antalet ansökningar till domstol om omvandling av fängelse på livstid. Eventuella kostnadsökningar bör kunna rymmas inom befintliga anslag. Detta gäller även för *Rättsmedicinalverket*.

Förslaget bedöms i övrigt inte leda till några kostnadskonsekvenser för staten.

10 Författningskommentar

Förslaget till lag om ändring i brottsbalken

3 kap.

1 § Den som berövar annan livet, döms för *mord* till fängelse på viss tid, lägst tio och högst arton år, eller på livstid. Som skäl för livstids fängelse ska det särskilt beaktas om gärningen föregåtts av noggrann planering, *riktat sig mot en närstående, utgjort ett led i en brottslighet som utövats i organiserad form*, präglats av särskild förlagenhet, syftat till att främja eller dölja annan brottslighet, inneburit svårt lidande för offret eller annars varit särskilt hänsynslös.

Paragrafen reglerar straffansvar för mord. Den ändras genom att uppräkningslistan av vilka omständigheter som särskilt ska beaktas som skäl för livstids fängelse kompletteras med de omständigheterna att gärningen riktat sig mot en närstående eller utgjort ett led i en brottslighet som utövats i organiserad form. Övervägandena finns i avsnitt 7.

Den första omständigheten som läggs till är om gärningen riktat sig mot en närstående. Med närstående avses en person som gärningspersonen har eller har haft ett nära förhållande med, t.ex. någon som är eller har varit gift med gärningspersonen eller som sammanbor eller har sammanbott med denne under äktenskapsliknande förhållanden. Även särbor kan omfattas. Vidare avses egna barn och barn till en person som gärningspersonen bor eller har bott tillsammans med (styvbarn). Begreppet närstående omfattar också personer som är närstående på annat sätt, t.ex. föräldrar eller syskon eller någon som är nära släkt med gärningspersonen på annat sätt.

Den andra omständigheten som läggs till är om gärningen utgjort ett led i en brottslighet som utövats i organiserad form. Bestämmelsen har samma betydelse här som i 29 kap. 2 § 6 (jfr prop. 2009/10:147 s. 43). Med brottslighet som utövats i organiserad form avses alltså brottslighet som har begåtts inom ramen för en struktur där flera personer samverkat under en inte helt obetydlig tidsperiod för att begå brott. Det är inte tillräckligt att det aktuella brottet har skett i samverkan. Personerna ska ha ingått i en sammanslutning eller ett nätverk av viss kontinuitet vars syfte att begå brott sträckt sig längre än till enbart det aktuella brottet. Att brottet ska ha utgjort ett led i en brottslighet som utövats i organiserad form innebär vidare att brottet ska ha haft ett naturligt samband med denna brottslighet. Det krävs dock inte att brottet begåtts av den eller dem som organiserat brottsligheten.

Domstolen ska göra en helhetsbedömning av samtliga omständigheter som är relevanta för straffmätningen i det enskilda fallet (jfr prop. 2018/19:138 s. 34). Att det ska göras en samlad bedömning innebär att straffmätningen kan resultera i ett tidsbestämt straff, trots att det finns omständigheter som talar för ett livstidsstraff. Så kan t.ex. vara fallet om det samtidigt finns förmildrande omständigheter av viss styrka. När det gäller brott som riktat sig mot en närstående kan det exempelvis röra sig om att brottet har föranletts av stark mänsklig medkänsla, s.k. barmhärtighetsmord.

BILAGA 1

Förteckning över motionsförslag

Motion väckt med anledning av proposition
2018/19:138

2019/20:50 av Johan Forssell m.fl. (M):

1. Riksdagen antar regeringens förslag till ändring i brottsbalken med den justering som framgår av denna motion.

BILAGA 2

Sammanfattning av utskottspromemorian Omständigheter som särskilt ska beaktas som skäl för att döma till livstids fängelse för mord

Genom en lagändring som trädde i kraft den 1 januari 2020 skärptes straffet för mord. Lagändringen innebär att det i straffbestämmelsen om mord anges att det som skäl för livstids fängelse särskilt ska beaktas om gärningen föregåtts av noggrann planering, präglats av särskild förslagenhet, syftat till att främja eller dölja annan brottslighet, inneburit svårt lidande för offret eller annars varit särskilt hänsynslös. Syftet med lagändringen är att livstidsstraffet ska kunna komma i fråga i betydligt större utsträckning än tidigare.

I promemorian föreslås att straffbestämmelsen om mord kompletteras med ytterligare två omständigheter som särskilt ska beaktas som skäl för livstids fängelse, nämligen att gärningen riktat sig mot en närstående och att gärningen utgjort ett led i en brottslighet som utövats i organiserad form. Syftet med lagändringen är att tydliggöra att även dessa omständigheter bör tala för ett livstidsstraff.

Lagändringen föreslås träda i kraft den 1 augusti 2020.

BILAGA 3

Promemorians lagförslag

Förslag till lag om ändring i brottsbalken

Häri genom föreskrivs att 3 kap. 1 § brottsbalken ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

3 kap.1 §²

Den som berövar annan livet, döms för *mord* till fängelse på viss tid, lägst tio och högst arton år, eller på livstid. Som skäl för livstids fängelse ska det särskilt beaktas om gärningen föregåtts av noggrann planering, präglats av särskild förslagenhet, syftat till att främja eller dölja annan brottslighet, inneburit svårt lidande för offret eller annars varit särskilt hänsynslös.

Den som berövar annan livet, döms för *mord* till fängelse på viss tid, lägst tio och högst arton år, eller på livstid. Som skäl för livstids fängelse ska det särskilt beaktas om gärningen föregåtts av noggrann planering, *riktat sig mot en närstående, utgjort ett led i en brottslighet som utövats i organiserad form*, präglats av särskild förslagenhet, syftat till att främja eller dölja annan brottslighet, inneburit svårt lidande för offret eller annars varit särskilt hänsynslös.

Denna lag träder i kraft den 1 augusti 2020.

² Senaste lydelse 2019:805.

BILAGA 4

Förteckning över remissinstanserna

Yttrande över promemorian har inkommit från Riksdagens ombudsmän, Svea hovrätt, Göta hovrätt, Hovrätten för Nedre Norrland, Stockholms tingsrätt, Örebro tingsrätt, Malmö tingsrätt, Vänersborgs tingsrätt, Sundsvalls tingsrätt, Luleå tingsrätt, Justitiekanslern, Domstolsverket, Åklagarmyndigheten, Polismyndigheten, Säkerhetspolisen, Kriminalvården, Brottsförebyggande rådet, Brottsoffermyndigheten, Rättsmedicinalverket, Socialstyrelsen, Statens institutionsstyrelse, Barnombudsmannen, Statskontoret, Lunds universitet (juridiska fakultetsstyrelsen), Stockholms universitet (juridiska fakultetsnämnden och kriminologiska institutionen), Uppsala universitet (Nationellt centrum för kvinnofrid), Umeå universitet (samhällsvetenskapliga fakulteten), Sveriges advokatsamfund och Sveriges kristna råd.

Riksrevisionen, Arbetsgivarverket, Sveriges akademikers centralorganisation (SACO), Landsorganisationen i Sverige (LO) och Sveriges Kommuner och Regioner (SKR) har avstått från att yttra sig.

Svar har inte inkommit från Övervakningsnämnden i Göteborg, Övervakningsnämnden i Eskilstuna, Tjänstemännens centralorganisation (TCO), Svenskt Näringsliv, Sveriges Domareförbund, Riksförbundet frivilliga samhällsarbetare, Amnesty International (svenska sektionen), Brottsofferjourenas Riksförbund, Barnens rätt i samhället (Bris), Rädda Barnen, Kriminellas revansch i samhället (Kris), X-Cons, Centrum för rättvisa och Civil Rights Defenders.

BILAGA 4

Lagrådsyttrande som utskottet begärt

Utdrag ur protokoll vid sammanträde 2020-08-25

Närvarande: F.d. justitierådet Eskil Nord samt justitieråden Inga-Lill Askersjö och Sten Andersson

Omständigheter som särskilt ska beaktas som skäl för livstids fängelse för mord

Riksdagens justitieutskott beslutade den 16 juni 2020 att inhämta Lagrådets yttrande över ett förslag till lag om ändring i brottsbalken i justitieutskottets ärende 2019/20:JuU31 Omständigheter som särskilt ska beaktas som skäl för livstids fängelse för mord.

Förslaget har inför Lagrådet föredragits av hovrättsassessorn Elizabeth Lindell. Närvarande från justitieutskottets kansli har även varit kanslichefen Thomas Lindstam.

Förslaget föranleder följande yttrande.

Lagrådsremissen har sin bakgrund i ett tidigare lagstiftningsärende. I det lagstiftningsärendet lade regeringen, genom propositionen Straffet för mord (prop. 2018/19:138), fram förslag till ändringar i bestämmelserna om mord i 3 kap. 1 § brottsbalken. Riksdagen beslutade i enlighet med förslaget. Den nya lydelsen av paragrafen trädde i kraft den 1 januari 2020. Ändringen innebar att fem i paragrafen angivna omständigheter ska beaktas särskilt som skäl för att bestämma straffet för mord till fängelse på livstid.

Under utskottsbehandlingen av propositionen väcktes frågan om ytterligare ändringar i paragrafen. Med anledning av det fick utskottets kansli i uppdrag att ta fram en utskottspromemoria. Promemorian har remissbehandlats. I den nu framlagda lagrådsremissen föreslås, på samma sätt som i promemorian, att lydelsen av 3 kap. 1 § brottsbalken ändras på nytt så att ytterligare två omständigheter ska beaktas särskilt som skäl för att bestämma påföljden för mord till fängelse på livstid. Den nya lydelsen av paragrafen föreslås träda i kraft den 1 januari 2021.

Den valda metoden för lagstiftning – som innebär att en och samma bestämmelse ändras i två steg – inger betänkligheter. Det kan självfallet inte riktas några invändningar mot att det i samband med riksdagsbehandlingen av ett regeringsförslag görs avvikelser från eller tillägg till vad regeringen har föreslagit, under förutsättning att avvikande eller tillkommande förslag är tillräckligt beredda. När det är fråga om ändringar i en och samma bestämmelse, är det dock normalt naturligt att övervägandena kring bestämmelsen sker i ett enda sammanhang, så att riksdagens ställningstagande kan utmyнна i en enda lagändring. Om riksdagens ställningstagande i stället delas upp i två olika lagändringar, med skilda ikraftträdandetidpunkter, kan det uppenbarligen leda till att det under en övergångsperiod uppkommer tillämpnings-svårigheter för åklagare och domstolar. Också den enskildes möjligheter att hålla sig uppdaterad om lagens innehåll minskar, något som är ägnat att minska lagstiftningens normbildande funktion. I synnerhet inom straffrätten – där behovet av kontinuitet och stabilitet är särskilt stort – är det därför olämpligt med en sådan lagstiftning i två steg.

Givetvis kan det någon enstaka gång förekomma situationer där ett tvåstegsförfarande likväl måste accepteras därför att det annars skulle uppkomma betydande olägenheter. Det skäl som redovisas i lagrådsremissen för att i detta fall dela upp översynen av 3 kap. 1 § brottsbalken i två lagändringar är att den tidigare lagändringen skulle ha blivit fördröjd om den nu föreslagna ändringen hade behandlats redan i samband med den. Vilka olägenheter som en så kort fördröjning, som det är fråga om i detta fall, skulle ha kunnat medföra har emellertid inte tydliggjorts. Mot bakgrund av de olägenheter som kan uppstå genom tvåstegsförfarandet framstår därför inte skälet för detta förfarande som övertygande.

Frågan om den nyss gjorda lagändringen behöver justeras bör därför – i synnerhet som den berör central straffrätt – behandlas på sedvanligt sätt, nämligen genom att lagstiftaren, när viss erfarenhet av den nya lagstiftningen har vunnits, analyserar hur lagen har tillämpats och överväger vilka ytterligare ändringar som eventuellt behöver göras. Det leder i och för sig till tidsutdräkt men utgör samtidigt den bästa garantin för stabilitet i lagstiftningen.

Lagrådet – som konstaterar att det än så länge saknas underlag angående tillämpningen av den nya lydelsen av 3 kap. 1 § brottsbalken – anser alltså att det nu är för tidigt att göra ändringar i paragrafen.

Lagrådet övergår därefter till frågan om behovet och lämpligheten av de nu föreslagna lagändringarna. I vilken utsträckning fängelse på livstid bör komma ifråga som påföljd för mord är i och för sig en rättspolitisk fråga som Lagrådet inte har anledning att ha några närmare synpunkter på. Vad Lagrådet däremot

har skäl att bedöma är om den föreslagna lagändringen har fått en lämplig utformning och fyller ett lagtekniskt behov. Hur en straffrättslig bestämmelse bör utformas bör framför allt bestämmas med hänsyn till vilken ledning som rättstillämparen och övriga berörda behöver.

I den nu gällande lydelsen av 3 kap. 1 § brottsbalken anges fem olika omständigheter som särskilt ska beaktas som skäl för livstids fängelse. Samtliga dessa är av tämligen allmän och övergripande karaktär; lagstiftaren har strävat efter att omständigheterna inte anges för snävt, specifikt eller detaljerat (jfr prop. 2018/19:138 s. 26). Till dessa fem omständigheter fogas nu i förslaget ytterligare två av något mera konkret slag; att gärningen riktat sig mot en närstående och att gärningen utgjort ett led i en brottslighet som utövats i organiserad form. Det kan möjligen hävdas att så konkret angivna omständigheter är ägnade att ge domstolar och andra bättre ledning för hur paragrafen ska tillämpas. Men det kan också hävdas att angivandet av flera sådana omständigheter gör lagtexten alltför kasuistisk och motverkar behovet av en nyanserad tillämpning där alla föreliggande omständigheter vägs in. Risken finns också att domstolen vid tillämpningen fäster alltför stor vikt vid de angivna omständigheterna på bekostnad av andra, i det enskilda fallet relevanta, omständigheter. Enligt Lagrådets mening finns det därför anledning att iakttä stor återhållsamhet vad gäller uppräknningen av konkreta omständigheter som kan motivera ett livstidsstraff.

Vad särskilt gäller förslaget att det särskilt ska beaktas om gärningen har begåtts mot närstående noterar Lagrådet följande.

Redan i den befintliga lagtexten anges som en omständighet som särskilt ska beaktas som skäl för livstids fängelse att gärningen ”varit särskilt hänsynslös”. I förarbetena har som exempel på en sådan särskilt hänsynslös gärning angetts att den har riktat sig mot en närstående (se prop. 2018/19:138 s. 33). Det kan inte råda någon tvekan om att domstolarna kommer att läsa och ta ledning av detta uttalande. Lagrådet har svårt att se att det vare sig från legalitetssynpunkt eller annars finns skäl att uttryckligen i lagtexten ange att det som skäl för livstids fängelse särskilt ska beaktas att gärningen är riktad mot en närstående. Det gäller i synnerhet som syftet med förslaget i denna del inte synes vara att åstadkomma någon ändring av rättsläget. I vart fall finns det inte anledning att ändra lagtexten förrän tillämpningen av den redan beslutade lagändringen har kunnat analyseras.

Vad därefter gäller förslaget att det särskilt ska beaktas om gärningen utgjort ett led i en brottslighet som utövats i organiserad form noterar Lagrådet följande.

Det finns givetvis ingen anledning att invända mot den uppfattning som synes ligga till grund för förslaget, nämligen att brottslighet som sker i organiserad form normalt bör bestraffas särskilt strängt. Detta är emellertid redan innebörden i gällande rätt. I 29 kap. 2 § brottsbalken finns allmänna bestämmelser om vad som kan vara försvårande omständigheter vid bedömningen av ett brotts straffvärde. En sådan omständighet är, enligt punkten 6, att brottet utgjort ett led i en brottslighet som utövats i organiserad form eller systematiskt. Det är uppenbart att den bestämmelsen måste tillmätas betydelse även när man bestämmer straffvärdet för ett mord och det råder enligt Lagrådets uppfattning inget tvivel om att domstolarna också gör det. Det framstår mot den bakgrunden inte som nödvändigt att komplettera lagtexten. Det synes redan finnas utrymme och lagstöd för en adekvat och tillräckligt ingripande straffmätning för mord som begås inom ramen för organiserad brottslighet. I vart fall bör en sådan lagändring inte göras innan en analys har gjorts av hur 3 kap. 1 § brottsbalken i sin nu gällande lydelse tillämpas. Till detta kommer att de gärningar som förslaget i denna del synes vara inriktat på i de flesta fall torde omfattas av någon av de omständigheter som redan nu nämns i paragrafen ("föregåtts av noggrann planering", "präglats av särskild förlagenhet" eller "syftat till att främja eller dölja annan brottslighet").

Även i denna del framstår alltså behovet av en lagändring som tveksamt. Det talar ytterligare för att en lagändring inte bör ske förrän tillämpningen av den beslutade lagändringen har analyserats.

Under alla förhållanden bör förslaget i den senare delen inte genomföras förrän det ytterligare har klargjorts vad som i detta sammanhang avses med "organiserad form". Det uttryck som används i förslaget överensstämmer med vad som anges i 29 kap. 2 § 6 brottsbalken och i författningskommentaren anges också att innebörden är densamma (lagrådsremissen s. 34). För att bestämmelsen ska bli tillämplig krävs därför att brottsligheten har begåtts inom ramen för en struktur, där flera personer samverkat under en inte helt obetydlig tidsperiod för att begå brott; personerna ska ha ingått i en sammanlutning eller ett nätverk av viss kontinuitet vars syfte att begå brott har sträckt sig längre än till enbart det aktuella brottet (se prop. 2009/10:147 s. 43 f.). Förslaget i lagrådsremissen har framför allt motiverats med vikten av att samhället markerar mot det dödliga skjutvapenvåldet i kriminella miljöer, särskilt gängbildningar i socialt utsatta områden (se lagrådsremissen s. 28 f.). Såsom några remissinstanser har varit inne på kan det emellertid ifrågasättas om de åsyftade grupperingarna har en "organiserad form" i den bemärkelse som avses i 29 kap. 2 § 6 brottsbalken; relationer och samarbete inom de kriminella miljöer som lagrådsremissen synes åsyfta präglas enligt Brottsförbyggande rådet snarare av ombytliga relationer och instabila strukturer än av organiserad form. Därmed kan det också ifrågasättas om förslaget i denna del

är ägnat att nå sitt syfte. Också det nu sagda visar enligt Lagrådets mening på behovet av att lagförslaget bereds ytterligare.

Sammanfattningsvis innebär detta att frågan om 3 kap. 1 § brottsbalken bör ändras på nytt inte bör avgöras förrän tillämpningen av paragrafens nu gällande lydelse har analyserats samt ytterligare överväganden har gjorts angående behovet och ändamålsenligheten av de föreslagna ändringarna.

Lagrådet avstyrker förslaget.